

Emberi jogok a Bibliában¹

Human Rights in the Bible

This study shows that, although the terms 'human rights' and 'fundamental rights' are not found in the Bible, their essential content, the classical human freedoms and values they protect, are in fact an integral part of the Bible. Some of them, such as the protection and conservation of one's own and those of one's neighbors liberty, body and life, marriage and family, property, good name and reputation of oneself and one's neighbour; the freedom to avoid false gods and false oaths and to observe the weekly Sabbath (a rest day), are protected in the Decalogue, which prohibits their violation. The universal obligations stated in the Decalogue point to universal rights that truly exist on the other side. Through conveying all these, the Bible played a decisive role regarding the fact that these freedoms and fundamental values were later concretely declared as natural or human rights and became part of the written law in the Judeo-Christian cultural sphere. As far as the legal antecedents themselves are concerned, it is vital to realise that the Decalogue is more than a set of religious and moral commandments in this respect as well. As part of the Mosaic Laws, it was the foundation of the legal system of the ancient state of Israel and therefore constitutes a legal historical fact that is still relevant today. It is therefore not an exaggeration to proclaim that the Decalogue can be considered the first universal declaration of human rights in the history of mankind, with a history stretching back several millennia.

Keywords: *human rights, human dignity, image of God, Biblical foundations of human rights, right to life; Decalogue; divine law; natural law; Biblical law*

1. Bevezetés

Az emberi jog, illetve alapjog kifejezések nem szerepelnek a Bibliában,² hiszen jóval későbbiek. Azonban lényeges tartalmuk, az általuk védett klasszikus emberi szabadságok, sőt még azok fölött is jó néhány, későbbi generációhoz³ sorolt emberi jog által védett érték is a Biblia szerves részét képezi. Ezek az értékek az ember istenképűségéből és a teremtés rendjéből adódó termé-

---

* ORCID ID: 0009-0004-9037-2568.

1 A tanulmány K138899 azonosító számú OTKA kutatási projekt (2021–2025) keretében készült. Rövidített változata a „Párhuzamos jogi kultúránk zsidó-keresztény és római jogi gyökerei között” című konferencián 2024. június 3-án hangzott el.

2 A tanulmányban a bibliai idézetek, amennyiben külön nincs jelölve, *Károli Gáspár* fordítását követik.

3 A későbbi generációkhoz soroltak között lásd például a heti pihenőnapként is funkcionáló szombat védeltségét, mint a pihenéshez való jog bázisát (II. Mózes 20:8–11), vagy a személyes adatok védelmének elvét az önkényes dávidi népszámlálás ellenében (I. Krónika 21:1–14; 27:24). Utóbbiról lásd: MÉSZÁROS, A joguralom elvét meghatározó elemek a Vetus Testamentumban és a Novum Testamentumban 212.

szetes jogi tényként és igényként világlanak ki a bibliai leírásokból. A legalapvetőbbek védetté nyilvánításra kerültek az írott *Tóra* parancsolatai között is, illetve az ezek summáját adó *Dekalogos*zban, ami kifejezetten tiltja megsértésüket. Ráadásul e védettséget szolgáló tilalmak az ókori izraelita állam jogrendszerének részét – a *Dekalogos*zt illetően alaptörvényi részét – képezték, így állam- és jogtörténeti ténynek is minősülnek. Messze többnek, mint vallásjogi, vagy erkölcsi parancsolategyüttesnek. Mindezek közvetítésével döntő szerepet játszott a Biblia abban, hogy a zsidó-keresztény kultúrkörben ezek a szabadságok és alapértékek később (természetes, illetve emberi jogokként) konkrétan is deklarálásra kerültek⁴ és az írott jog részévé váltak.

E tanulmány keretében először az emberi jogok néhány közös bibliai alapvonására térünk ki, majd az élethez való jogra, hiszen ez az alapfeltétele a további jogok érvényesülésének.

2. Az emberi jogok közös alapvonásai a Bibliában

2.1. Az emberi méltóság istenképűségben rejlő egyedülállóság

Az emberi méltóság valóságának felfogása elválaszthatatlan az emberképtől. A bibliai emberkép kiemelkedik a többi vallási és filozófiai irányzatok emberképe közül, mivel az embert *Isten* által teremtett lényként, mégpedig *Isten* saját képére és hasonlatosságára teremtett lényként határozza meg:⁵ „*És monda Isten: Teremtsünk embert a mi képünkre (celem) és hasonlatosságunkra (d'mút); és uralkodjék a tenger halain, az ég madarain, a barmokon, mind az egész földön, és a földön csúszó-mászó mindenféle állatokon. Teremté tehát az Isten az embert az ő képére, Isten képére teremté őt: férfiúvá és asszonnyá teremté őket.*”⁶

A bibliai felfogás az emberi méltóságot az ember istenképűségéből⁷ (*celem Elohim; imago Dei*⁸) eredezteti, transzcendens alapon álló, elidegeníthetetlen realitásnak tartja, ami az emberi személyiség értékét az egész földi szféra csúcára emeli: „*Micsoda az ember, mondom, hogy megemlékezel róla? És az embernek fia, hogy gondod van rá? Hiszen kevéssel tetted őt kisebbé az Istennél, és dicsőséggel (kávód) és tisztességgel (hádár) megkoronáztad őt! Úrrá tetted őt kezeid munkáin, mindent*

---

4 Lásd: Amerikai Egyesült Államok Függetlenségi Nyilatkozata (1776. július 4.): „*Magától értetődőnek tartjuk azokat az igazságokat, hogy minden ember egyenlőként teremtett, az embert Teremtője olyan elidegeníthetetlen jogokkal ruházta fel, amelyekről le nem mondhat, s ezek közé a jogok közé tartozik a jog az élethez és a szabadsághoz, valamint a jog a boldogságra való törekvése.*” BÓDY – URBÁN, Szöveggyűjtemény az Amerikai Egyesült Államok történetéhez 112.

5 Egyetlen más teremtéstörténet sem hirdeti az embernek az *Isten* (vagy a politeizmus szótára szerinti „főisten”) képére és hasonlatosságára teremttségét.

6 I. Mózes 1:26–27. Lásd még: I. Mózes 5:1–2; 9:6.

7 Az istenképűség fogalma a bibliai antropológia alapján azt takarja, hogy az ember eredeti mintája az őt saját képére és hasonlatosságára teremtő *Isten*. Eredete nem az anyagi, vagy állatvilágban, hanem *Isten*ben van. Ezért az emberi természet leglényegibb része az ember láthatatlan, szellemi-lelki személyiségjegye, aminek forrása, hogy *Isten* megosztott vele egy lehetetnyit a szelleméből. Következésképpen az ember eredendően *Istennel* való közösségre és tiszteletre rendelt személyes lény. Ha el is szakadt tőle, a teremtmények között egyedülként hordozza magában az *Istennel* való személyes közösségnek, az isteni tulajdonságok és élet tükrözésének és az abban való beteljesedésnek képességét, lehetőségét. Nem csak a biológiai törvények által meghatározottan élő, hanem lelkiismerettel, értelemmel, értékorientált döntések meghozatalához szükséges képességekkel bíró szellemi, erkölcsi lény, aki a földi szféra fölötti, a teremtés rendjét fenntartó uralkodásra kapott mandátumot.

8 A latin *Vulgata* fordításban szerepel az ember teremtésére vonatkozó versben az „*imago Dei*”, az „*Isten képmása*” kifejezés, ekként: „*Et creavit Deus hominem ad imaginem suam: ad imaginem Dei creavit illum, masculinum et feminam creavit eos.*” (I. Mózes 1:27).

*lábai alá vetettél: Juhokat és mindenféle barmot, és még a mezőnek vadait is, Az ég madarait és a tenger halait, mindent, ami a tenger ösvényein jár.*⁹ Az Újszövetség – és ekként a keresztény felfogás – az emberi méltóságot ezen felül még megerősíti annak kinyilatkoztatásával is, hogy maga *Jézus Krisztus* is emberi testet öltött, amihez fogható pozitív megkülönböztetettséget semmilyen más teremtmény nem mondhat magáénak.

Mindezek alapján a bibliai felfogás az emberi jogok ontológiai alapját is az istenképességben jelöli meg, ami által az ember hozzá van kötve a *Teremtő*höz. Eszerint az emberi jogok forrása *Isten*, azok nem az emberi akarat szüleményei.

Az istenképesség elve központi jelentőséggel bír témánkat illetően. Azzal ugyanis, hogy ez az emberi méltóság forrásának transzcendens, az ember által érinthetetlen legmagasabb szintet, magát *Istent* tekinti, társadalmi viszonylatban emberfeletti értékfedezetet és védelmi szintet deklarál méltóságát és emberi jogait illetően megkülönböztetés nélkül mindenki számára.

2.2. Egyetemesség

Mivel az istenképesség eredendően minden ember lényegi sajátossága, az abból eredő méltóság és alapjogok minden emberre vonatkoznak, tehát egyetemes érvényűek.

2.3. Egyenlő méltóság

A Biblia monoteista istenábrázolásából és az ember istenképéséből együttesen következik, hogy eredetét tekintve minden ember ugyanannak az egyetlen *Istennek* a képere és hasonlatosságára teremtett, nem pedig különbözőkére. Az istenképesség azonosságából pedig az emberek egyenlő méltósága fakad.

Az egyenlő méltóság elvét alapozza meg a közös ősatyától, *Ádám*tól való származás rögzítése is a teremtéstörténetben.¹⁰ A *Misna Szanhedrin* traktátusa megjegyzi erről: *Ádám*, az első ember azért is teremtett egyedül, hogy „*békesség legyen az emberek között, hogy senki se mondhasa embertársának: Az én ősatyám nagyobb a tiédnél. Továbbá, hogy az eretnekek, akik több istenben hisznek, ne mondhasák: Számos hatalmasság van a mennyben, és mindegyik más-más embert teremtett.*”¹¹

2.4. Jogegyenlőség

Az egyenlő méltóságból természetszerűen következik a diszkrimináció tilalma, az egyenlő bánásmód elve, továbbá az alanyi jogok, így az emberi jogok területén maga az érdemi jogegyenlőség követelménye is.

---

9 8. Zsoltár 5–9. A személyi méltóságot nyomatékosítja a szakasz: a héber „*kávód*” szó jelentései: dicsőség, tisztesség, méltóság, fenség, pompa, bőség, gazdagság, míg a „*hádár*” szó jelentései: dísz, ékesség, pompa, méltóság, fenség, magasztosság, dicsőség, tisztesség, tekintély.

10 I. Mózes 1:28.

11 Misna – Szanhedrin 4.5, https://www.sefaria.org/Mishnah_Sanhedrin.4.5?lang=bi (angol szövegből a szerző fordítása).

Az Ó- és az Újtestamentum egyaránt hangsúlyozza, hogy *Isten* előtt nincsen személyválogatás.¹² Az istenképűség azt diktálja, hogy emberek előtt se legyen. Így a *Tóra* tételesen is rögzíti a törvény előtti egyenlőség követelményét az igazságszolgáltatás pártatlanságának hangsúlyozásával. Előírja, hogy: „*Ne legyetek személyválogatók az ítéletben: kicsinyt úgy, mint nagyot hallgassatok ki.*”¹³ „*Ne kövessetek el igazságtalanságot az ítéletben; ne nézd a szegénynek személyét, se a hatalmas személyét ne becöld; igazságosan ítéld a te felebarátodnak.*”¹⁴ „*El ne fordítsd az ítéletet; személyt se válogass, (...).*”¹⁵

Ráadásul a *Tóra* nem áll meg az eljárási szemléletű egyenlőségi követelménynél, hanem tovább mutat az érdemi jogegyenlőség irányába. Az ókori Izrael jogrendszerében alaptörvényi erővel bíró *Dekalogosz* isteni törvényként, megkülönböztetés nélkül rendelte el mindenki életének, tulajdonának, házasságának, jóhírnevének, heti pihenőnapjának védelmét a megsértésük tilalmának „kőbe vézése” révén, amire a későbbiekben térünk ki. Mivel ebben az emberközi viszonylatban a *Dekalogosz* egyben a *Tóra* természeti törvényt is tükröző, és ennek okán egyetemes és örökérvényű normateste is, ezért az egész emberi nemre kiterjedő „egyenlőségi nyilatkozatként” is értékelhető,¹⁶ amely – az ősi izraeli jogrend részeként – az első ilyen ismert „nyilatkozat”.

Az ószövetségi rendelkezésekre a koronát az Újszövetség tette fel azzal, hogy *Pál* apostol az akkor már tartományokon átívelő, vegyes etnikumú egyházra vonatkoztatva ugyancsak egyetemes jelleggel fogalmazta meg az egyenlőség elvét, kinyilvánítva, hogy „*mindnyájan Isten fiaai vagytok a Krisztus Jézusba vetett hit által. Mert akik Krisztusba keresztelkedtetek meg, Krisztust öltöztétek fel. Nincs zsidó, sem görög; nincs szolga, sem szabad; nincs férfi, sem nő; mert ti mindnyájan egyik vagytok a Krisztus Jézusban.*”¹⁷ Az idézett szövegtest már az etnikai, nemi és társadalmi státuszbeli megkülönböztetés nélküli általános egyenlőséget deklarálja. Hangsúlyozandó, hogy *Pál* nem a természetes identitások és nem is az akkori társadalmi, illetve a tényleges különbségek felszámolásáról szól, hanem az ezeken alapuló rangsorolás isteni relációban és az egyházon belüli emberközi viszonyokban történő kizárásáról. Igaz, hogy „csak” *Krisztusban*, csak az egyházban, mint az *Isten* városában. Az „*Isten előtt minden ember egyenlő*” keresztény tanítás üzenetértéke azonban felülírja a teológiai vetületet. Mint az isteni, úgynevezett „*hegyen épített város*” (ahogy

---

12 „*Mert az Úr, a ti Istenetek, isteneknek Istene, és uraknak Ura; nagy, hatalmas és rettenetes Isten, aki nem személyválogató, sem ajándékot el nem fogad. Igazságot szolgáltat az árvának és az özvegynek; szereti a jövővényt, adván néki kenyeret és ruházatot*” (V. Mózes 10:17–18). „*Péter pedig megnyitván száját, monda: Bizonyal látom, hogy nem személyválogató az Isten; Hanem minden nemzetben kedves ő előtte, aki őt féli és igazságot cselekszik*” (ApCsel. 10:34–35). „*Mert nincsen Isten előtt személyválogatás*” (Róma 2:11).

13 V. Mózes 1:17a.

14 III. Mózes 19:15.

15 V. Mózes 16:19a.

16 A kor viszonyai között és a későbbi korokra a zsidó-keresztény kultúrkörben való kihatásuk okán ezek a törvényi előírások annak ellenére is történelmi jelentőséggel bírnak, hogy a nők és a férfiak jogállása között számos eltérés létezett (például öröklési jogaikat, perbeli tanúszkodási jogukat illetően) és – noha adósrabszolgaság formájában és abban is számos korlátozással – a rabszolgaság is fennállt.

17 Galata 3:26–28. Amikor másutt a „*zsidóknak először, meg görögnek*” fordulatot használja *Pál* (Róma 1:16; 2:9), akkor nem valamiféle etnikai felsőbbrendűséget, hanem tényleges üdvtörténeti kronológiai tényt fejez ki. Lásd még Kolosse 3:10–11: „*És felöltöztétek amaz új embert, melynek újulása van Annak ábrázatja szerint való ismeretre, aki teremtette azt: Ahol nincs többé görög és zsidó: körülmetékedés és körülmetékedetlenség* (értsd: izraelita, vagy nemzeti származás), *idegen, scithiai, szolga, szabad, hanem minden és mindenekben Krisztus.*” Lásd továbbá: I. Korintus 12:12–13; Róma 10:12–13 és *Pál* apostol levelét *Filemon*hoz, amiben a címzettől megszökött, de *Pál* szolgálata révén kereszténnyé lett rabszolga, *Onésimus* immár keresztény testvérként való visszafogadásáért járt közben az apostol.

az egyházra az Újszövetség utal)¹⁸ példája, azaz mint legmagasabb szintű modell, mindenkorra előremutató orientációt adott a társadalom- és államépítés számára is, különösen, ha azok a keresztény jelzőre igényt tartottak.

A keresztény közösségkép alapján szerveződő korai egyház gyakorlatilag egy tartomány- és országhatárokon átívelő párhuzamos társadalmat hozott létre mindezek alapján. Ha a jogi helyzetet ez még jó ideig nem is igen változtatta meg, a kereszténység elterjedése mentén ez az *Isten* előtti egyenlőségkép kovászává vált a törvény előtti egyenlőség és az egyenjogúság elvek újkori tartalma kialakulásának, ami végül a rabszolgaság eltörléséhez is elvezetett.¹⁹

2.5. Személyesség, mint az egyéni jogalanyiség kulcsa

Az emberek egyénként, önálló, döntési és akarati szabadsággal és erkölcsi felelősséggel bíró szubjektumként való felfogása nélkülözhetetlen ahhoz, hogy az emberi jogokról rendre és rangra tekintet nélkül mindenkihez személyesen hozzátapadó alanyi jogokként beszéljünk. Az európai jogfejlődésben azonban az ember, mint egyén, csak az újkor hajnalán válik önmagában, pusztán személyi mivoltában is jogok és kötelezettségek hordozójává,²⁰ amikor az ember és a közösség viszonyában a közösség mellett maga az egyén is hangsúlyossá válik.²¹ Addig a jogok a különböző társadalmi csoportokhoz (rendekhez) tapadtak, mégpedig differenciáltan. Az egyén jogi státusza a szabadságfokát illetően attól függött, melyikbe tartozott.

Nem véletlen, hogy az áttörés a zsidó-keresztény kultúrkörben történt, hiszen a perszonalitás alapelv a Bibliában. Mind az Ó-, mind az Új Testamentum nyomatékosítják, hogy *Isten* számára az emberiség, a társadalom nem személytelen massa, az egyén nem vész el a közösségben, nem egy csavar a gépezetben.²² A teremtéstörténet rögzíti, hogy *Isten* nem tömeget, hanem személyt teremtett: *Adámot és – belőle – Évát, minden ember ősapját és ősanját. A kiindulópont, az alap a személyesség, és ez, mint az emberi méltóság elválaszthatatlan része, örökletesen mindenki esetében fennáll.*

Az emberi cselekedetek egyéni elbírálása alaptétel a Bibliában. A mózesi törvény tételesen is rögzíti a személyes felelősséget: „*Meg ne öletlessenek az atyák a fiakért, se a fiak meg ne öletlessenek az atyáékért; ki-ki az ő bűnéért haljon meg.*”²³ A korabeli viszonyok között ennek törvénybe iktatása fontos garancia volt, hogy senkit se lehessen jogilag felelőségre vonni mások bűnei miatt.²⁴ A Biblia *Istenének* szemléletmódja személyes: „*Aki hisz és megkeresztelkedik, üdvözül, aki pedig nem*

---

18 „*Ti vagytok a világ világossága. Nem rejtethetik el a hegyen épített város.*” Máté 5:14.

19 E hosszú folyamatban meghatározó szerepet játszottak olyan keresztény személyiségek, mint például *William Wilberforce, Elijah Lovejoy, Charles Finney, Theodore Weld, William Garrison, Joshua Giddings, Harriet Beecher Stowe.*

20 HERGER, Szakrális kontra szekuláris értékek a polgári modernizáció korában 37.

21 Ebben a folyamatban kulcsszerepet játszott a reformáció mentén a kollektív és az individuális vallásszabadságért lezajlott küzdelem.

22 139. Zsoltár 13–14: „*Bizony te alkottad veséimet, te takargattál engem anyám méhében. Magasztallak, hogy csodálatosan megkülönböztettél.*”

23 V. Mózes 24:16, tórai alapelveként is rögzítve. Lásd még: V. Mózes 28:1–15, Jeremiás 17:10 és 32:19, Ezékiel 18:20, II. Királyok 14:5-6.

24 Ezzel szemben például *Hammurabi* törvény-gyűjteménye (230. §) halálbüntetéssel szankcionálta a házépítő mester fiát, ha a mester által felépített ház összedől és a háziúr fiának halálát okozza. Ez a tálói elv kiterjesztése az ártatlan hozzátartozóra. Lásd: *Hammurabi* törvényei 57.

*hisz, elkárhozik.*²⁵ Ezt a személyességet látjuk kifejeződni *Pál* apostol következő kijelentésében is: „*Mindnyájunknak meg kell jelenünk a Krisztus ítélőszéke előtt, hogy ki-ki megjutalmaztassék aszerint, amiket e testben cselekedett, vagy jót, vagy gonoszt.*”²⁶ Ez is annak bizonyítéka, hogy *Isten* előtt minden egyes embernek önálló értéke, egyedisége van, minden ember autonómiával bíró, felelős erkölcsi alany. Ő előtte az emberi személy önmagában is ígéretes és áldások, ítéletek és átkok, szabadságok, jogosultságok és kötelezettségek alanya. Ha pedig a *Mindenható* ekként tekint az emberiségre, az a földi szemléletmód számára is irányadó. Emiatt az izraeliták egymás közti jogviszonyait illetően a tórai alapon álló ókori izraelita jogrend már eleve kirítt a környezetéből, majd a keresztény perszonalizmussal karöltve irányt mutatott a személyes jogalanyisághoz való jog elismerése felé.

2.6. Emberrel egyidős jogok

Az emberi szabadságok tételes jogtól független, eredendő léte eleve adódik a teremtés rendjéből a Bibliában. E rendben az emberek és családok természetes jogai megelőzik a politikai társadalom és a kormányzatok létrejöttét (preszociálisak és prepolitikaiak). A teremtéstörténetben nem szerepel polgári kormányzat, de még a társadalom sem, hanem csak az ember, az istenképűségéből eredő elidegeníthetetlen szabadságával, valamint a házastársával és *Istennel* való közösségével. A teremtés rendje eleve nyomatékosítja, hogy *Isten* az embert szabadnak teremtette. Az ádami szövetség birtokjogi felhatalmazása sem terjed ki mások élete fölé.²⁷

Többszörösen is jelentősége van annak, hogy a *Dekalogosz* parancsolatai²⁸ (lásd e fejezet táblázatában) közvetlenül, a megsértésük tilalmának rögzítésén keresztül nyilvánítják ki az alapjogok tartalmát adó szabadságokat, alapértékeket. A tilalmak kifejezik, hogy a velük védett szabadságok eleve adóttak, forrásuk nem a tételes jog, nem az államhatalom, nem társadalmi elismerés, hanem természetes jogon, tőlük függetlenül is léteznek. Bibliai értelemben egyidősek az ember teremtésével, velük az ember az *Isten* képére és hasonlatosságára való teremtményi mivoltából eredően eleve föl lett ruházva.²⁹

Honnét tudhatta különben *Kain*, hogy testvére, *Ábel* megölése miatt „*akárki rám talál, megöl engemet*”, holott még az emberiség története legelején járunk és még nem került tételesen rögzítésre az emberölés tilalma és büntetése,³⁰ és a másoknak való károkozás – legyen az akár személyiségi, anyagi, kapcsolati – tilalma és büntetése sem? Amikor még tételes jog nem létezett? A válasz az isteni örök rendet közvetítő természettörvényből ered, amit az ember istenképűsége okán a lelkiismeret (a beszennyezettség fokától függően) képes jelezni, illetve a józan ész képes fölismerni. A *Dekalogosz* parancsolatai közül az emberközi erkölcsi tartalmúak és az ezeket tovább részletező tórai normák a lényegüket illetően nem generáltak új jogot, hanem a létező természeti törvény vonatkozó elemeit ültették tételes formába és részletezték a szükségnek megfelelően avégett, hogy azokat ne homályosíthassa, ne torzít-

---

25 Márk 16:16.

26 II. Korintus 5:10. Lásd még: Róma 2:6, Jelenések 2:23 és 20:12–13.

27 I. Mózes 1:28: „*Szaporodjatok és sokasodjatok, és töltsétek be a földet és hajtsátok birodalmatok alá; és uralkodjatok a tenger halain, az ég madarain, és a földön csúszó-mászó mindenféle állatokon.*”

28 II. Mózes 20:1–17.

29 Bár elszakítva a biblikus ontológiai alapjától és ezzel a mindenkori emberi tudatnak irányt szabó objektív mércétől, a racionalisták is ezt a pozitív jogtól függetlenül létező természetét hangsúlyozzák az alapjogoknak, amikor azokat velünk született jogokként deklarálják.

30 I. Mózes 4:14.

hassa el az emberi lelkiismeret és az ész bűnös szokások miatti degenerálódása, továbbá a megsértésük igazságszolgáltatási úton szankcionálhatóvá váljon.³¹

DEKALOGOSZ – TÍZPARANCSOLAT

(ortodox és protestáns tradicionális beosztás)

- I. *Én, az Úr, vagyok a te Istened, aki kihoztalak téged Egyiptomnak földéről, a szolgálat házából. Ne legyenek néked idegen isteneid én előttem.*
- II. *Ne csinálj magadnak faragott képet, és semmi hasonlót azokhoz, amelyek fenn az égben, vagy amelyek alant a földön, vagy amelyek a vizekben a föld alatt vannak. Ne imádd és ne tiszteld azokat; mert én, az Úr a te Istened, féltőn-szerető Isten vagyok, aki megbüntetem az atyák vétkeit a fiakban, harmad és negyedíziglen, akik engem gyűlölnék. De irgalmasságot cselekszem ezeríziglen azokkal, akik engem szeretnek, és az én parancsolatimat megtartják.*
- III. *Az Úrnak a te Istenednek nevét hiába fel ne vedd; mert nem hagyja azt az Úr büntetés nélkül, aki az ő nevét hiába felveszi.*
- IV. *Megemlékezzél a szombatnapról, hogy megszenteljed azt. Hat napon át munkálkodjál, és végezd minden dolgodat; De a hetedik nap az Úrnak a te Istenednek szombatja: semmi dolgot se tégy azon se magad, se fiad, se leányod, se szolgálád, se szolgálóleányod, se barmod, se jövevényed, aki a te kapuidon belől van; Mert hat napon teremté az Úr az eget és a földet, a tengert és mindent, ami azokban van, a hetedik napon pedig megnyugovék. Azért megáldá az Úr a szombat napját, és megszentelé azt.*
- V. *Tiszteld atyádat és anyádat, hogy hosszú ideig élj azon a földön, amelyet az Úr a te Istened ad te néked.*
- VI. *Ne ölj.*
- VII. *Ne paráználkodjál.*
- VIII. *Ne lopj.*
- IX. *Ne tégy a te felebarátod ellen hamis tanúbizonytságot.*
- X. *Ne kívánd a te felebarátodnak házáat. Ne kívánd a te felebarátodnak feleségét, se szolgálját, se szolgálóleányát, se ökrét, se szamarát, és semmit, ami a te felebarátodé.*

Az emberközi viszonylatot érintő tiltó rendelkezések (VI–X. parancsolatok): „ne ölj”, „ne paráználkodjál”, „ne lopj”, „ne tégy a te felebarátod ellen hamis tanúságot”, „ne kívánd” semmit és senkit, ami/aki a te felebarátodé, de még az első kőtábla szombattartásról szóló (IV.) parancsolata is: „semmi dolgot se tégy azon se magad, se fiad, se leányod, se szolgálád, se szolgálóleányod, se barmod, se jövevényed, aki a te kapuidon belül van,” a tiltásokkal védett alapjogokra mutatnak rá: az élethez,

31 AQUINÓI, Summa I-II. q.99.a.2: „Az emberi ész az erkölcsi parancsolatokkal kapcsolatban a természettörvény legegyszerűsebb parancsolatait illetően nem volt képes ugyan tévedni egyetemesen, de a bűnös szokás következtében a konkrét teendőket illetően elhomályosodott. Más erkölcsi parancsolatokkal kapcsolatban pedig, amik a természettörvény egyetemes elveiből levont következtetések, sokak esze tévedett, ezért megengedettnek ítélt olyan cselekedeteket, amik természetüknél fogva rosszak. Ezért mindkét fogyatékosággal szemben szükséges volt, hogy az isteni törvény tekintélye segítsen az embernek.” Az isteni relációt illető, azaz a hitigazságok körébe tartozó dolgok ellenben eleve meghaladják a természetes észet (például „ne csinálj magadnak faragott képet, vagy és semmi hasonlót azokhoz, amelyek fenn az égben (...) vannak” II. Mózes 20:4), így azokban az ember „rászorul az isteni tanításra”. AQUINÓI, Summa I-II. q.100.a.1. Lásd még: LUTHER, Mi az evangélium? A keresztények és Mózes 20., 24–25. KÁLVIN, A törvény harmóniája – Kommentár Mózes utolsó négy könyvéhez, harmonikus formába szerkesztve 665. KÁLVIN, Institutio II. 8.1.

házassághoz,³² családhoz, tulajdonhoz, becsülethez/jó hírnévhez, pihenéshez való jogokra.³³ Ugyanez áll az *Isten* - ember relációra is annyiban, hogy szabadságot ad az embernek azzal szemben, hogy bárki is hamis istenek, vagy bálványok tiszteletére kényszerítesse (I–II. parancsolatok).³⁴ Mindezeknek a szabadságoknak, értékeknek a védelme a tiltások célja, még ha ezeket nem is nevezik néven és nem is definiálják konkrét jogosultságokként. De mi más is lehetne érdemileg az, aminek megsértése törvényileg tilalmazva van, mintsem védelem alatt álló jog a másik oldalon? Ezért a *Dekalogosz* egyben az ember természetes (emberi) jogainak első, egyetemes kinyilatkoztatása is.

2.7. Sérthetetlenség és elidegeníthetetlenség

A bibliai felfogás szerint az istenképüsből az emberi élet szentségének és sérthetetlenségének elve is következik. Ennek lényege, hogy *Isten* teremtményeként az emberélet *Isten*hez kapcsolódik, az ő fennhatósága („szerzői jogi” védelme) alatt áll.³⁵ Következésképpen az emberi méltósághoz kötődő jogok ember által sérthetetlenek és elidegeníthetetlenek, az embereknek okozott sérelmek pedig közvetlenül *Istent* is sértik, hozzá is kiáltanak igazságszolgáltatásért, bármilyen rendű és rangú is a sértő és a sértett: „*Monda pedig (az Úr Káinnak Ábel megölése után): Mit cselekedtél? A te atyádfiának vére kiált énhozzám a földről.*”³⁶ Lásd továbbá: „*Aki embervért ont, annak vére ember által ontassék ki; mert Isten a maga képére teremté az embert.*”³⁷ „*Aki megcsúfolja a szegényt, gyalázzal illeti annak Teremtőjét.*”³⁸

Az emberi sérelmek miatt beálló isteni érintettséget a *Tóra* azzal is kifejezi, hogy az ember ellen elkövetett jogsértések esetén a sértettel szembeni jóvátétel mellett előírta az *Isten* felé való engesztelő áldozatot is.³⁹

Az a technika, hogy az alapjogokat a *Dekalogosz* a megsértésük tilalmának rögzítése révén ragadja meg, maga is kifejezi ezek sérthetetlenségét és elidegeníthetetlenségét. Ebből nem csak a tőlük való megfosztás, hanem – például az élethez való jog esetében – a róluk való lemondás tilalma is következik.⁴⁰

---

32 A „*ne paráználkodjál*” parancsolat az eredeti héber szöveg „*lo tin’af*” szerint „*ne törj házasságot*”. Az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat (IMIT) által magyar fordításában kiadott szöveg (a továbbiakban: IMIT Biblia) is így tartalmazza. Ez tartalmilag nem jelent ellentmondást, mert a *Tórának* a *Dekalogosz*hoz kapcsolódó járulékos rendelkezései arról tanúskodnak, hogy a VII. parancsolathoz szervesen hozzátartozik a paráznaság tilalma, mint például a lopás tiltásához a kereskedelmi csalás tilalma is.

33 Továbbá az ezektől elválaszthatatlan olyan alapjogokra, mint például a szabadság-, testi épség-, egészség- és családvédelem. A kálvínista jogtudós *Johannes Althusius* is ekként ragadja meg és tárgyalja a társadalmi rend alapkövetelményei között mindezt. Lásd: ALTHUSIUS, *Politica*, VII. 1–12. §. XXI. 18–29. §, míg másutt több tucat bibliai és római jogi idézetet felhasználva törekszik részletesen is taglalni számos jogosultság tartalmát. Lásd például: ALTHUSIUS, *Dicaeologicae* I. 25. De libertate, valamint I. 26. De libertatis adjunctis c. fejezetek.

34 Az *Isten* felé fönálló kötelezettségek egyben az ezek gyakorlását lehetővé tevő szabadságokat alapozzák meg emberközi viszonylatban. A szabadság ugyanis előfeltétele annak, hogy e kötelezettségeket be lehessen tartani.

35 V. Mózes 32:39: „*En ölok és eleveníték, én sebesíték és én gyógyítok, és nincs, aki kezemből megszabadítson.*” I. Sámuel 2:6: „*Az Úr öl és elevenít, Sírba visz és visszahoz.*” Ezékiel 18:4: „*Íme, minden lélek enyém, úgy az atyának lelke, mint a fiúnak lelke enyém (...)*”

36 I. Mózes 4:10.

37 I. Mózes 9:6.

38 Példabeszédek 17:5.

39 III. Mózes 6:1–7.

40 Ezzel áll kapcsolatban az öngyilkosság és az eutanázia tilalma is, amire később visszatérünk.

2.8. Korlátok a hatalom előtt

A fentiekből eredően az emberi jogok az államhatalmat is korlátozzák. Rendelhetésszerű (az isteni és természeti törvényeket és a velük harmonizáló emberi rendeleteket, továbbá a mások jogait és a közjót nem sértő) gyakorlásuk esetén a hatalom nem gátolhatja e jogok érvényesülését. Az embert ugyanis az istenképősége miatt a hatalom nem tekintheti tulajdonának, eszköznek, nem rendelkezhet fölötté szabad belátása szerint. Ezt maga *Jézus Krisztus* is nyomatékosítja, amikor a császári adó megfizetése kapcsán feltett kérdésre kijelenti: „*Mutassátok nékem az adópénzt. Azok pedig oda vivének neki egy dénárt. És monda nekik: Kie ez a kép, és a felírás? Mondának neki: A császáré. Akkor monda nekik: Adjátok meg azért a mi a császáré a császárnak; és ami az Istené, az Istennek.*”⁴¹

Amikor a pénzmérő szereplő császári képmásra utalva *Jézus* elismeri az állam pénzverési és adókövetési jogát, egyúttal azt is kifejezi, hogy ezzel szemben maga az ember, az istenképőségének köszönhetően nem a császáré, hanem *Istené*. Az államhatalom tehát nem korlátlan az ember fölött, gátat szab neki az isteni törvény és az abból eredő emberi jogok.⁴²

Nem véletlen, hogy magában a *Dekalogoszban*, ami fölvezeti a *Mózesen* keresztül adott törvények többi részét, és egyben azok fundamentumát képezi, nincs egy szó sem a polgári kormányzatról, ezzel is kifejezve a *Dekalogosz* védte szabadságok elsőbbségét. A teremtés rendje által jelzett sorrendiség, miszerint az ember és a család léte megelőzte a társadalmak és az állam létrejöttét, eleve alárendeli a kormányzatokat az emberek természetes jogainak, világossá teszi, hogy a kormányzatok vannak az emberekért, nem pedig fordítva, ezért az emberek természetes jogai kereteket és szolgálati célt szabnak közhatalomnak.

2.9. Kiemelt védettség

A közhatalom létét a Biblia szerint a jogvédelem, az emberi élet, a létbiztonság védelmének célja alapozza meg. Jóval a *Dekalogosz* kihirdetése előtt, már a noahita alaptörvények⁴³ az emberélet védelme céljából elrendelték az igazságszolgáltatást általános kötelezettségként, megkülönböztetés nélkül mindenki vonatkozásában: „*Aki embervért ont, annak vére ember által ontassék ki; mert Isten a maga képére teremté az embert.*”⁴⁴ Az igazságszolgáltatás megszervezése a mózesi törvények közjogi korpuszának is fundamentumát képezi, aminek előírása megelőzi a kormányzásra (királyi hatalomgyakorlásra) vonatkozó rendelkezéseket.⁴⁵ Ezzel azt az üzenetet is hordozza, hogy az állam kiemelt kötelezettsége az emberek jogainak védelme, köztük a főszerepet játszó alapjogokkal.

Az Újszövetség is hangsúlyozza a közhatalom jogvédelmi, igazságszolgáltatási szerepét, mint a hatalomgyakorlás legitimáló tényezőjét: „*Mert a fejedelmek nem a jó, hanem a rossz cselekedetnek rettegésére vannak. Akarod-é pedig, hogy ne félj a hatalmasságtól? Cselekedjed a jót, és dicséreted lesz attól. Mert Isten szolgálja ő a te javadra. Ha pedig a gonoszt cselekszed, félj: mert (a hatalom) nem ok nélkül viseli a fegyvert: mert Isten szolgálja, bosszúálló a haragra annak, aki gonoszt cselekszik.*”⁴⁶

41 Máté 22:17–21.

42 *Althusius* a *Dekalogosz*t kifejezetten az államhatalom korlátjaként nevesíti. Lásd: ALTHUSIUS, *Politica* XVIII.40; XIX.14.

43 A *Noéra* és minden leszármazójára (tehát az egész emberiségre) vonatkozó, már a *Mózesen* keresztül történt törvényadást (a „mózesi törvényeket”) megelőző korban kihirdetésre került normák.

44 I. Mózes 9:6.

45 V. Mózes 16:18–20; 17:8–13.

46 Róma 13:3–4. A *Károli*-fordításban „bosszúállóként” szerepelő eredeti görög szó (ἐκδικος – *ekdikosz*),

Az idézett szövegcsoport rávilágít, hogy a közhatalom rendeltetése az emberek javára végzendő szolgálat, mégpedig isteni felelősséggel: „*Isten szolgája ő a te javadra.*” Ebből egyenesen következik az emberek személyes szabadságának, jogainak védelme, érvényesülésük biztosítása is. A szövegben a személyes névmás, az egyes szám második személy („*te*” javadra),⁴⁷ kifejezetten a személyes kezelésmódra is utal: minden egyes személy szabadságának, jogainak védelmére, akár egyesek, akár egy kisebbség, akár a többség, bárki is sértse, veszélyeztesse azokat. Azt is kifejezi az idézet, hogy az emberi jogok elidegeníthetlensége és sérthetlensége nem jelenti a korlátlanágukat. Mások jogainak védelme érdekében,⁴⁸ illetve a jogsértőkkel szemben ezeket a közhatalom korlátozhatja, sőt az igazságszolgáltatás keretében ez előírás is számára.

2.10. Kölcsönösség

Az alapjogok megsértési tilalom felőli megközelítése kifejezi továbbá, hogy a bibliai szabadság-felfogás a jogok és kötelezettségek egységén alapul. A szabadságot és a felelősséget egymástól elválaszthatatlannak tartja. Az istenképüsből eredően a Biblia az embert nem elvontan, nem önmagában, hanem viszonyrendszerben, mégpedig kettős relációban szemléli. Egyrészt vertikális: *Isten* és az ember, másrészt horizontális: ember és ember közti viszonylatban.

A két törvénytáblára írt *Dekalogosz* felosztása is ezt jeleníti meg: az első törvénytábla az *Isten* és ember közti, a második az emberközi reláció alapszabályait rögzíti. A *Dekalogosz* egységessége ugyanakkor a két reláció elválaszthatatlan összetartozását is deklarálja. Kifejezi, hogy önmagában egyikük sem teljes. A kettő közti sorrendiség az isteni reláció elsőbbségét tükrözi, amivel az emberközi reláció tartalmának és irányultságának kötöttségét, de egyben érvényesülésének legfőbb garanciáját is kinyilvánítja.⁴⁹ Tartalmi vonatkozásban azt, hogy az istenképüsből és a helyes isten-ember relációból következik, hogy az eleve nem hatalmaz fel istentelen, a természeti és isteni törvényekbe ütköző tettekre. Garanciális vonatkozásban pedig azt tükrözi, hogy nincsen nagyobb biztosíték az emberközi normák követésére, mint az isteni reláció érvényesülése, illetve a legminimálisabb esetben is az istenfélelem.

Az emberközi viszonylatot illetően fontos rámutatni, hogy azt a Biblia nem redukálja az egyének szintjére, hanem abban az egyéni és a közösségi létérdekek egyaránt szerepet játszanak. Bár az egyén a társadalommal szemben elsőbbséggel bír (mivel istenképüsből és az ebből fakadó méltósággal maga a személy rendelkezik), a Biblia nem szakítja el az egyént a közösségi vonatkozásoktól, hanem a létét övező természetes közösségek (család, nemzetség, nemzet) részeként tekint rá. Olyan közösségek részeként, melyeknek maguknak is vannak elemi létérdekeik (a népesség újratermelődése, fennmaradás, biztonság, maga a közjó) melyek érvényesülése egyaránt szolgálja mind az egyént, mind a közösség javát, messzemenően visszahat az egyén életminőségére. Mint arra Jeremiás próféta utal: „*igyekezzetek a városnak jólétén (...) és könyörögjétek érte az Úrnak; mert*

---

az „igazság, jogosság érvényesítője” és „büntető” jelentéstartalommal is bír. Más fordítások szerint: „*igazságot szolgáltat, hogy megbüntesse azokat, akik gonoszul cselekednek*” (Szent Pál Akadémia); „*Isten eszköze, hogy a gonosztevéket megbüntesse*” (Szent István Társulati Biblia).

47 Gör.: „*Theu gar diakonosz esztin szoi eisz to agathon*”. Lat.: „*Dei enim minister est tibi in bonum.*”

48 Ilyen korlátozás volt például a leprások elkülönítése, amit nyilvánvalóan nem pusztán kultikus okok, hanem a fertőzés elleni védekezés is indokolt. Lásd: III. Mózes 13. és 14.

49 Amint erre Aquinói Tamás is rámutat az úgynevezett szeretetparancsolatok összefüggését illetően: „*Az Isten iránti szeretet magában foglalja a felebarát iránti szeretetet, ugyanúgy abban, hogy az ember Istennek szolgál, az is benne van, hogy megadja mindenkinek, amivel tartozik.*” Lásd: AQUINÓI, Summa II-II. q.58, a.1. Lásd továbbá ugyanerről: KÁLVIN, Institutio II. 8.11.

*annak jóléte lesz a ti jóléteket.*⁵⁰ Mindez megköveteli a közösségi szempontok figyelembevételét és tiszteletét is az egyéni jogok gyakorlása során.

A kettős (isten és emberközi) viszonyrendszerből adódóan az istenképúsége okán az ember mind a *Teremtője*, mind embertársai felé eleve tisztelettel és felelősséggel tartozik. Ezt fejezi ki az úgynevezett két nagy parancsolat (a *Dekalogoszt* összegző szeretetparancsolatok): „*Szeresd az Urat, a te Istenedet teljes szívedből, teljes lelkedből és teljes elmédből,*” továbbá: „*Szeresd felebarátodat, mint magadat.*” Jézus Krisztus leszögezi, hogy: „*E két parancsolattól függ az egész törvény és a próféták.*”⁵¹

Emberközi relációban ez azt jelenti, hogy a szabadságoknak a mások szabadságai korlátokat szabnak, nem gyakorolhatók egymás rovására, mindenki köteles mások személyiségét, szabadságát tiszteletben tartani, sőt szükség esetén védelmezni. A bibliai aranyszabály, a „*szeresd felebarátodat, mint magadat*”⁵² nem pusztán erkölcsi vetülettel bír, hanem a kölcsönös szabadság- és jogtiszteltet alapelve is.

Az istenképűségből (egy és ugyanazon *Isten* képeére való teremtettségéből) és a bibliai őstörténetből (közös ősszülelőktől, azaz egy és ugyanazon emberpártól való leszármazásból)⁵³ eredő testvériségi kódból) önmagukból is következik az embertársak méltóságának, szabadságának megőrzésére, az igazságosság és méltányosság érvényesítésére való törekvés követelménye. Ezt példázzák az ószövetségi prófétáknak a jogsértések és társadalmi igazságtalanságok elleni fellépései, és maga Jézus Krisztus is, aki programbeszédében egyetemes hatállyal jelentette be: „*Az Úrnak lelke van én rajtam, mivelhogy felkent engem, hogy a szegényeknek az evangéliumot hirdessem, elküldött, hogy a töredelmes szívűeket meggyógyítsam, hogy a foglyoknak szabadulást hirdessek és a vakok szeméinek megnyílását, hogy szabadon bocsássam a lesújtottakat, Hogy hirdessem az Úrnak kedves esztendéjét.*”⁵⁴

A felelősségvállalás intenzitását illetően jelentőséggel bír, hogy a jézusi tanítás az úgynevezett hegyi beszédben⁵⁵ a felebaráti szeretet gyakorlásának aktív formáját hangsúlyozza ki: úgy cselekedni másokkal, ahogy szeretnénk, hogy velünk is cselekedjenek.⁵⁶ Ez túlmutat az „*amit magadnak nem szeretnél, azt másnak se tedd*” jelzetű kárelven,⁵⁷ és a jótékonykodás irányába ösztökél, ami átvezet a szociális jogok kérdéséhez, aminek körében a *Tóra* tételesen is előírja a rászorultak (özvegyek, árvák, „jövevények,” szegények) védelmét, támogatását.⁵⁸

50 Jeremiás 29:7.

51 Máté 22:36–40.

52 III. Mózes 19:18.

53 *Ádám és Éva* majd az özönvíz közbejötté okán *Noé* és felesége. Lásd ehhez Apostolok cselekedetei 17:26: „*És az egész emberi nemzetséget egy vérből teremtette* (ti. Isten), *hogy lakozzanak a földnek egész színén, meghatározván eleve rendelt idejüket és lakásuknak határait.*”

54 Lukács 4:18–19. Az idézetben léleként fordított szó a görög eredetiben „*pneuma*”, melynek pontos jelentése: szellem.

55 Az úgynevezett hegyi beszéd a Máté 5–7. és a Lukács 6:20–49 részekben megörökített jézusi beszéd megnevezése, amely betekintést ad *Isten* országának fundamentális igazságaiba, összefoglalja az evangéliumi erkölcsöt és értelmezi a mózesi törvény egyes részeit.

56 Lukács 6:31: „*Amint akarjátok, hogy az emberek veletek cselekedjenek, ti is akképpen cselekedjétek azokkal.*” Ugyanezt lásd: Máté 7:12. Ennek alátámasztásaként az irgalmas szamaritánus példázatát lásd: Lukács 10:25–37. *János* apostol maga is hangsúlyozza levelében: „*ne szóval szeressünk, se nyelvvel, hanem cselekedetekkel és valósággal.*” Lásd: 1. János 3:18.

57 A minimális (passzív) szint, az úgynevezett ezüstsabály: „*Amit magadnak nem szeretnél, azt másnak se tedd.*” B.Talmud, Shabbat 31a.6; Tóbiás 4:15a.

58 II. Mózes 22:21–22; V. Mózes 10:18–19; 14:28–29; 15:7–11; 24:6–22; 26:12–13; 27:19.

2.11. Erkölcsi kötöttség

Az istenképűség elvéből következik, hogy a bibliai szabadságkép nem ember-, hanem istenközpon-túságon alapul: teocentrikus. A dolgok végső mércéje *Isten*, nem pedig az ember. Ez tartalmilag az ember mindenkorai erkölcsi felfogásától független, objektív mércét, normatív alapot is ad az emberi jogoknak, miszerint ezek az istenképűség tartalmának megéléséhez szükséges, azzal harmóniában álló szabadságokat és védelmet hivatottak lehetővé tenni és biztosítani. Amennyire tehát az istenképűség fölértékeli az embert, annyira erkölcsi korlátot is állít az istenképűséggel ellentétes, a természeti és isteni törvényekbe ütköző tettekkel szemben, különösen ilyen tartalmú követelmények jogként való törvénybe iktatásával, intézményesítésével szemben.⁵⁹ Ezért a klasszikus bibliai szemlélet szerint az emberi jogoknak nem csak mások jogai szabnak határokat, hanem az objektív természeti és isteni törvények is. Ez mindig is határvonal volt minden, az embert önmagában néző világnézeti irányzattal szemben, mint azt az Ó- és Újtestamentum egyaránt rögzítik a következőképpen: „(...) azt cselekedjed, ami igaz és jó az Úrnak szemei előtt, hogy jól legyen dolgod”;⁶⁰ „Jaj azoknak, akik a gonoszt jónak mondják és a jót gonosznak; akik a sötétséget világossággá s a világosságot sötétséggé teszik, és teszik a keserűt édessé, s az édest keserűvé”;⁶¹ „Minden szabad nekem, de nem minden használ.”;⁶² „Mert ti szabadságra hivatottok atyámfiai; csakhogy a szabadság ürügy ne legyen a testnek, sőt szeretettel szolgáljatok egymásnak.”⁶³

3. A Dekalogusz szabadságüzenete

A törvények helyes értelmezése feltételezi a jogalkotói szándék figyelembevételét, ez pedig nem szakítható el az adott norma formába öntésének konkrét történelmi, társadalmi körülményeitől, előzményeitől. A *Dekalogusznál* is meghatározó jelentőséggel bír a kihirdetésének történelmi, társadalmi kontextusa.

A *Dekalogusz* a zsidó népnek az egyiptomi rabszolgaságból való kivonulása után került kihirdetésre, a honfoglalásra vezető út kezdeti szakaszában. Eme összefüggésben egyfajta függetlenségi nyilatkozat is, különösen a preambulumnak is tekinthető első mondata fényében: „*Én, az Úr, vagyok a te Istened, aki kihoztalak téged Egyiptomnak földéről, a szolgálat házából* (mi-bét ‘abádím).”⁶⁴

Ebben a deklarációban a törvényalkotó (ez esetben maga *Isten*) társadalmi és politikai viszonylatban a szabadság *Istene*ként jelenti ki magát, nemzeti, politikai és vallási elnyomás alól felszabadító *Úr*ként. Üzeni, hogy az emberek feletti zsarnokoskodás, emberek leigázása szöges ellentétben áll az isteni törvénnyel, az istenképűség és az ebből eredő emberi méltóság és szabadság lábbal tiprását jelenti. A szabadság kihangsúlyozása a preambulumban egyrészt aláhúzza, hogy a szabadság társadalmi viszonylatban előfeltétele annak, hogy az *Isten* iránti kötelezettségeket maradéktalanul be lehessen tartani, másrészt kifejezi, hogy a *Dekalogusz* célja emberi, társadalmi

---

59 Arról, hogy az emberi méltóságkép és az emberi jogok *Istentől*, mint transzcendens létalapjuktól való elszakítása mára mennyire kiszolgáltatta e jogokat a szubjektivitásnak, vágyvezérelt okoskodásnak, lásd többek között: PUPPINCK, Embertelen jogok.

60 V. Mózes 6:18a.

61 Ézsaiás 5:20.

62 1. Korintus 6:12a.

63 Galata 5:13.

64 II. Mózes 20:2. Az IMIT Biblia szerint: „*a rabszolgák házából*”. A *Károli*-fordításban írt szolgálat szó héberül: ‘*abádím*, ami szolgálat, köztük rabszolgákat is jelent. Az IMIT Biblia rabszolgának fordítja, lásd: V. Mózes 15:15; 24:18. és 22.

viszonylatban az emberek méltóságának és szabadságának védelme. Ennek biztosítása végett rögzíti mind az isteni, mind emberi reláció alapjait képező szabadságok és értékek védelmét a megsértésük tilalmának előírása révén, amire tekintettel az Újszövetség a „szabadság törvényeként” szól a mózesi törvényekről.⁶⁵

Ez egyedülálló volt az akkori, az embereket az uralmi rendszerek feltétlen kiszolgáltatására kárhoztató világrendben, így üzenetértéke az egész emberiségre kiható, évezredekén átívelő, jó értelemben vett forradalmi jelentőséggel bírt. Az izraelita társadalmi rendet pedig már az ókorban emberarcúvá tette, kimeríthetetlen ösztönzést adott a zsidóság önvédelméhez, ellenállásához, szabadságharcaihoz, etnikai, vallási és kulturális identitásának megőrzéséhez az egymást váltogató birodalmakkal és szükség esetén még a saját házuk táján fölkerekedett zsarnoksággal szemben is.⁶⁶

4. Az élethez való jogról

„Ne ölj!” – hirdeti a *Dekalogosz* hatodik parancsolata.⁶⁷ A zsidó-keresztény felfogás szerint az emberi élet annak az isteni forrása és rendeltetése okán szentnek számít⁶⁸, ami fölött a szerzője, maga *Isten* rendelkezik főhatalommal, *Isten* védelme alatt áll. Az ember istenképiségéből fakadó azon következmény, hogy alapjogainak sérelme közvetlenül *Istent* is sérti, hatványozottan áll az élethez való jogra.

4.1 Az élet törvényi védelmének megalapozása a Bibliában

A bibliai őstörténet szerint a meggyilkolt *Ábel* vére egyenesen *Istenhez* kiáltott igazságszolgáltatásért: „*Monda pedig az Úr (Kainnak): Mit cselekedtél? A te atyádfiának vére kiált én hozzám a földről.*”⁶⁹ Már önmagában eme őstörténeti leírásnak is elementáris életvédelmi jelentőséget tulajdonítanak a rabbinikus kommentárirodalomban. Azon túl ugyanis, hogy kihangsúlyozza *Isten* fennhatóságát és felügyeletét az emberi élet fölött, kifejezi azt is, hogy az emberölés nem csak az áldozatot fosztja meg az élettől, hanem a még meg nem született utódait is kizárja abból. A rabbinikus magyarázat rámutat, hogy a bibliai versben az „*atyádfiának vére*” kifejezésben a vér (*dám*) többszámúban áll. Ez az alak (vérei = *d'mé*, a *dámim* szóból) magában foglalja az áldozat meg nem született leszármazóinak véréit is. Ez az értelmezés került bele a *Misna* halálos ügyek eljárásrendjéről szóló fejezetébe, a hamis tanúzás elleni figyelmeztetés részeként avégett, hogy az emberölési ügyekben való kiemelkedő tanúskodási felelősséget nyomatékosítsák.⁷⁰

---

65 Jakab 1:25; 2:12.

66 MÉSZÁROS, Az ellenállási jog értelmezése és gyakorlata a Vetus és a Novum Testamentumban, *passim*.

67 II. Mózes 20:13; V. Mózes 5:17.

68 Nem abban az értelemben szent, mint *Isten*, és nem is az aktuális erkölcsi állapota miatt, hanem a származás miatti, léteredeti istenképesség okán (lásd: 7. sz. lábjegyzetet), ami az embernek az összes többi teremtmény fölé emelt, legmagasabb szintű és minőségű pozitív megkülönböztettségét (kiváltságát) eredményezi: transzcendens létokkal és létcállal bír. Egyetlen a teremtmények között, akit *Isten* önmagáért akart és önmagát megosztva vele, az övele való személyes közösségre szánt, önmagának szentelt/különített el, személyes tulajdonának tekint.

69 I. Mózes 4:10.

70 *Misna*, Szanhedrin 4:5. A forrásban, arra utalva, hogy az egész emberiség egyetlen embertől származott, itt szerepel az emberi élet egyedülálló értékét és a védelmének elsődlegességét kihangsúlyozó következő gondolat is: „*az ember azért teremtettet egyedül, hogy arra tanítson: aki egyetlen lelket is elpusztít Izraelben, az Írás úgy tekinti, mintha egy egész világot elpusztított volna; aki pedig megőriz egyetlen lelket*

A noahita szövetségi törvény – mint említettük – pontosan életvédelmi okokból, univerzális kötelezettséggé teszi az igazságszolgáltatást, a halálbüntetés kiszabását az emberölés büntetéséeként, amiből eredően az emberélet védelme a hatalom, így az állam elsőrendű kötelezettsége: „*De a ti véretek, amelyben van a ti éltetek, számonkérem; számonkérem minden (...) embertől, kinek-kinek atyjafiától számonkérem az ember életét. Aki embervért ont, annak vére ember által ontassék ki; mert Isten a maga képére teremté az embert.*”⁷¹ A bibliai törvény előtti egyenlőségi elv e vonatkozásban itt már tétélesen is megjelenik: az életvédelem mindenkire vonatkozik, megkülönböztetés nélkül mindenki élete számít mindenkivel szemben. Mivel az emberi élet *Istentől* származik, azt csak Ő veheti el, miként arra *Jób* is utal: „*Az Úr adta, az Úr vette el.*”⁷²

Ezért mind a noahita, mind a mózesi normák világossá teszik, hogy a halálbüntetés nem emberölésnek számít,⁷³ hanem a *Teremtő* által rendelt jogos büntetésnek, amire Ő maga kötelezi az igazságszolgáltatást, mint meghosszabbított karját. Az Újtestamentum is fenntartja ezt a büntetést: *Jézus Krisztus* a hegyi beszédben deklarálta, hogy nem eltörölni, hanem betölteni jött a törvényt.⁷⁴ *Pál* apostol is rámutat, hogy a hatóság „nem ok nélkül viseli a fegyvert, mert *Isten* szolgálja, bosszúálló a haragra annak, aki gonoszt cselekszik.”⁷⁵ *Kálvin János* maga is megjegyzi erről: „*ha az Úr a hatóság felfegyverzésével a kard, vagy pallos használatát is reá bízta, akkor a hatóság – valahányszor halálbüntetéssel sújtja a bűnösöket – az Isten bosszúállásának végrehajtásával az ő parancsainak engedelmeskedik. Tehát Istennel perlekedjenek azok, akik tilosnak tartják a gonosztevő emberek vérenek kioltását.*”⁷⁶

4.2 Az emberélet nem lehet alku tárgya

Az emberélettel való isteni rendelkezési jogot tükrözi, hogy a *Tóra* kizárja a lehetőséget, hogy a szándékos emberölés elkövetője bármilyen módon is kiváltható legyen a halálbüntetés alól: „*Az olyan gyilkos életéért ... ne vegyetek el váltságot, aki halálra való gonosz, hanem halállal lakoljon.*”⁷⁷ Még akkor sem váltható ki, ha – mint *Maimonidész* kommentálja – az elkövető „*a világ összes*

Izraelben, az Írás úgy tekinti, mintha egy egész világot mentett volna meg.” RUFF, A Misna Szanhedrin traktátusa 136. Lásd: https://www.sefaria.org/Mishnah_Sanhedrin.4.5?lang=bi&with=all&lang2=en.

71 I. Mózes 9:5–6.

72 *Jób* 1:21. Lásd erről: I. Sámuel 2:6; Ezékiel 18:4.

73 A *Dekalogosz* „ne ölj” tilalmában az ölésre vonatkozó héber szó „*rácab*” (II. Mózes 20:13; V. Mózes 5:17), ami a szándékos emberölést (gyilkosságot) jelenti. A nem szándékos (gondatlan) emberölést más szóval – héber „*nákáb*” – írja le az *Öszövetség* (V. Mózes 19:4). Az élet jogos büntetéséeként végrehajtott, de a *Károli*-fordításban ugyancsak ölésként nevesített kioltását pedig a héber „*hárag*” szó (III. Mózes 20:16; IV. Mózes 25:5; IV. Mózes 31:17), illetve a héber „*bémít*” szó (III. Mózes 20:4; IV. Mózes 35:19+21; V. Mózes 13:5; 24:16) írja le, mint azt is, amikor maga *Isten* oltja ki az életet büntetéséeként: „*Most lássátok meg, hogy én vagyok, és nincs Isten kívülem! Én ölkök (héb. ’ámít) és eleveníték, én sebesíték és én gyógyítok, és nincs, aki kezemből megszabadítson.*” (V. Mózes 32:39). Lásd hozzá: TÓTH J., A halálbüntetés a zsidó jogban 467–469.

74 Máté 5:17.

75 Róma 13:4.

76 KÁLVIN, A rómaiakhoz írt levél magyarázata 327. A hagyományos keresztény felfogás a gyilkosság halálbüntetéssel való szankcionálását osztja. Lásd: SZENT ÁGOSTON, *Isten városáról* 1,21; AQUINÓI, *Előadások a Hiszekegyről, a Miatyánkról és a Tízparancsolatról* 236-237. Továbbá: ST. I-II. q.100.a.8. és II-II. q.64. a.2., valamint LUTHER, A Nagy Káté – A Tízparancsolat 160.

77 IV. Mózes 35:31. Lásd ehhez: BLACKSTONE, *Commentaries on the Laws of England*, IV.14. Of Homicide.

pénzét adná is”, és az áldozat vérrokona „hajlandó is lenne megbocsátani neki.” Ezzel is kifejezi a Tóra, hogy az áldozat élete (lelke) fölött sem a bíróság, sem a családja nem jogosult alkudozni, mert az „nem a vérrokon tulajdona, hanem a Szenté”.⁷⁸

Az emberélet Isten szemében való értékét tükrözi az a tórai szakasz is, ami előírta az ismeretlen személy által elkövetett gyilkosságért való engesztelő áldozat bemutatását. Ez a holttest föllelési helyéhez legközelebb eső település véneit terhelte. Az áldozat részeként meg kellett mosniuk kezeiket a nyakaszegett üszöborjú fölött, és kijelenteniük, hogy: „Nem a mi kezeink ontották ki ezt a vért, sem a mi szemeink nem látták. Bocsáss meg a te népednek, Izráelnek, amelyet megváltottál, Uram, és ne engedd, hogy ártatlan vér ontása legyen Izráel között, a te néped között!”⁷⁹

Az élet védelméért való társadalmi felelősséget húzza alá a Tóra annak kimondásával, hogy gyilkosság esetén a jogos halálbüntetés elmaradása az egész országot beszennyezi (Kálvin szavaival: átkot hoz rá), ezért e büntetés alkalmazása a konkrét ügyön messze túlmutató társadalmi érdek: „És meg ne fertőztessék a földet, amelyben lesztek; mert a vér, az megfertőzteti a földet, és a földnek nem szerezhető engesztelés a vér miatt, amely kiontatott azon, csak annak vére által, aki kiontotta azt.”⁸⁰

4.3. Az életvédelem elsőbbségének elve

Az életvédelem, az úgynevezett *pikuach nefes* elve, a mózesi törvények vezérelvét képezi. A Tóra rögzíti, hogy „Tartsátok meg azért az én rendeleteimet és az én végzéseimet, amelyeket, ha megcselekszik az ember, él azok által (...)”⁸¹ Ezzel az életvédelmi célt kihangsúlyozó passzussal kapcsolatban került kifejtésre a rabbinikus magyarázatokban, hogy a törvény megtartásának célja, hogy az ember „éljen általa, ne pedig meghaljon” a normakövetés miatt.⁸² Ezért az emberi élet megvédése, azaz az élethez való jog elsőbbséggel bír a törvényi rendelkezések összeütközése esetén is. Így, ha az életveszély elhárításához szükséges, a halálbüntetéssel szankcionált bűncselekmények (legfőképpen a bálványimádás, tiltott szexuális aktusok, gyilkosság) kivételével a többi tilalom megszeghető akár a saját, akár mások életének megmentéséért.⁸³ Mások megmentését ráadásul

78 MAIMONIDÉSZ: Mishneh Torah, Murderer and the Preservation of Life 1:4.

<https://www.sefaria.org/Numbers.35.31?lang=bi&with=Mishneh%20Torah,%20Murderer%20and%20the%20Preservation%20of%20Life&lang2=en>.

79 V. Mózes 21:1–9. Lásd erről: KÁLVIN, A törvény harmóniája 564.

80 IV. Mózes 35:33. Maimonidész is hangsúlyozza ezt (lásd a 78. sz. lábjegyzetet). Kálvin hozzáfűzi: „amíg nem gyakorolnak szigorú igazságszolgáltatást a gyilkosokkal szemben, addig vétkesek lesznek az Isten elleni büntől, mert az emberi vértől beszennyeződik és az Ő átka alá kerül a föld, míg engesztelés nem tétetik.” KÁLVIN, A törvény harmóniája 587. Ez a bibliai szakasz a Stuart Károly elleni halálos ítélettel záruló büntetőeljárásban is konkrét meghivatkozásra került, lásd: HOWELL, The Trial of Charles Stuart, King of England 1014–1015.; és a korabeli szakirodalom is idézi: BLACKSTONE, Commentaries, IV.14. Of Homicide.

81 III. Mózes 18:5. Lásd még: Ezékiel 20:11: „És adám nékik parancsolatimat, és törvényeimet kijelentém nékik, melyeket az ember, ha cselekszik, él azok által.”

82 B. Talmud, Jomá 85b.3, <https://www.sefaria.org/Yoma.85b.3?lang=bi>; HERTZ, Mózes öt könyve és a Haftárák – III. Leviticus 175.; COHN, Human Rights in the Bible and Talmud 24–25.

83 Lásd például a szombat megszentelésének, a szombati munkavégzési tilalomnak a felülírását az ellenség elleni fegyverforgatással: I. Makkabeusok 2:31–41, továbbá Jézus Krisztus szombatnap gyógyításait: Lukács 6:6–11; Lukács 13:10–17; Lukács 14:1–6. Jézus eljárása arra is utal, hogy nem csak a közvetlen életveszély elhárítása, hanem maga az általános egészségvédelmi érdek is felülírhat

tevélegesen kötelezettséggé is avatja a Tóra, mint írja: „*ne állj veszteg felebarátod vérénel.*”⁸⁴ Annak előírása, hogy ne maradjunk tétlenek, ha embertársunk élete veszélyben van, például „*ha vízbefúlás veszélye fenyegeti, akár ha vadállatok vagy rablók támadják meg*”, nem csak a közvetlen, hanem olyan veszélyhelyzetre is vonatkozik, ami komolyabbra fordulhat. Közvetlen veszély esetén pedig segítségnyújtási kötelezettséget keletkeztet.⁸⁵ Erre irányul a Példabeszédek könyve felhívása is: „*Szabadítsd meg azokat, akik a halálra vitetnek, és akik a megöletésre tántorognak, tartóztasd meg!*”⁸⁶ Luther így fogalmaz: „*Nemcsak az vétkezik a (ne ölj) parancsolat ellen, aki rosszat tesz, hanem az is, aki tudna jót tenni felebarátjával, megvédehetné, megóvhatná és megmenthetné őt, megelőzhetné és megakadályozhatná azt, hogy testét kár, vagy fájdalom érje, de nem teszi meg.*”⁸⁷

Ehhez a témához kapcsolódik a jogos védelem esetköre, benne az önvédelem bibliailag is kifejezett természetes jogával, amiről korábban már írtunk.⁸⁸

4.4. Menedékvárosok

A mózesi törvény különbséget tesz a szándékos és gondatlan, vagy vétlen emberölés között. Ebben is az igazságosságra való törekvés tükröződik, ami a rugalmatlan, tettekőzpontú szemlélet helyett figyelembe veszi az elkövető szándékát is. Halálbüntetéssel a szándékos emberölést szankcionálja.

Az emberölés elkövetőinek joguk volt az úgynevezett menedékvárosokba⁸⁹ menekülni, a gondatlan elkövetőknek pedig a bírósági eljárás lefolytatása után ott is lakni az éppen akkor regnáló főpap haláláig. Ez mentességet és védelmet biztosított nekik az áldozat vérrokonainak

---

egyéb normákat (ugyanis az említett esetekben egyik beteg sem volt közvetlen életveszélyben). Ebbe a körbe tartozik Dávid esete is, aki Saul király előli menekülése során evett a kifejezetten a papoknak szentelt kenyerekből (III. Mózes 24:5–9; I. Sámuel 21:1–6). Erre az esetre Jézus is hivatkozik, amikor védelmébe vette tanítványait, akik éhségük csillapítására szombati napon téptek a gabonaföldön kalászatokat és morzsolták ki azok magjait, amit a farizeusok a szombati munkavégzés tilalmának megsértése miatt támadtak meg (Máté 12:1–8; Márk 2:23–28; Lukács 6:1–5). Lásd minderről: RUFF, Az Újszövetség és a Tóra 95–118. Lásd továbbá: B. Talmud, Shabbat 132a.4, <https://www.sefaria.org/Shabbat.132a.4?lang=bi&with=all&lang2=en>; B. Talmud, Yoma 82a.9, <https://www.sefaria.org/Yoma.82a.9?lang=bi&with=all&lang2=en>; B. Talmud, Yoma 84b, <https://www.sefaria.org/Yoma.84b?lang=bi>; B. Talmud, Szanhedrin 73a, <https://www.sefaria.org/Sanhedrin.73a?lang=bi>.

84 III. Mózes 19:16, az IMIT Biblia fordításában. A Károli-fordítás („*ne támadj fel a te felebarátodnak vére ellen*”) nem adja vissza az előírás teljes tartalmát, mert a vér (értsd: élet) elleni támadásként fordított héber kifejezés (*‘amad’ al dām*) egyaránt utal a felebarát elleni támadásra (életére törésre) és az ilyen támadás láttán való késlekedésre, állva maradásra, tehát a passzivitásra is, ami szabad utat enged a támadásnak. Lásd még: COHN, Human Rights in the Bible and Talmud 26.

85 B. Talmud, Szanhedrin 73a.2, <https://www.sefaria.org/Sanhedrin.73a.2?lang=bi&with=all&lang2=en>. E körben említendő, hogy a magyar Btk. büntetni rendeli a segítségnyújtás elmulasztását: 166. § (1) *Aki nem nyújt tőle elvárható segítséget sérült vagy olyan személynek, akinek az élete vagy testi épsége közvetlen veszélyben van, vétség miatt két évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő. (2) A büntetés büntett miatt három évig terjedő szabadságvesztés, ha a sértett meghal, és életét a segítségnyújtás megmenthette volna.*

86 Példabeszédek 24:11.

87 LUTHER, A Nagy Káté – A Tízparancsolat 162. Lásd még: AQUINÓI, Előadások 238.; KÁLVIN, A törvény harmóniája 561.

88 MÉSZÁROS, Az ellenállási jog értelmezése és gyakorlata 127. Lásd erről: ALTHUSIUS, Dicaeologicae I. 26. 22–27.

89 A menedékvárosi rendszerről lásd: IV. Mózes 35:6 és 9–28; V. Mózes 19:1–13; Józsué 20.

tradicionálisan akkoriban még érvényesíthető vérbosszújával szemben.⁹⁰ A menedékvárosi intézményhálózat felállítását a *Tóra* rendelte el. Előírta, hogy „*legyenek azok a ti városaitok menedékül a vérbosszuló ellen, és ne haljon meg a gyilkos, míg ítéletre nem áll a gyülekezet*” (*édáh* = gyűlés, közösség; itt a település ítélszéke) *elé*.⁹¹

Annak kimondása, hogy halálbüntetés csak bíróság által kerülhessen kiszabásra, a törvényesség kiemelkedő biztosítását szolgálta a főbenjáró ügyekben.⁹² A menedékvárosi rendszer lényegi eleme az volt, hogy az emberölési ügyekben a pártatlan bíráskodás és az igazságosság hatványozottan érvényesüljön. Egyszerre szolgálta a korabeli jogbiztonságot, a bírósághoz fordulás jogát és mindezek révén az életvédelmet a vádlott vonatkozásában is. A törvény célja az volt, hogy a bűn, vagy ártatlanság kérdésében való sorsdöntő ítélezést az érthető rokoni elfogultság és indulatvezéreltség koordinátái közül minél inkább objektív alapokra helyezze.

A *Tóra* hat menedékváros kijelölését írta elő az úgynevezett lévita-városok közül. Ezek lakosságát, vezetőségét, bíróságát lévíták alkották. Annak a törzsnek a tagjai, amely egyedülként és hivatásszerűen volt a papi szolgálatra és annak segédszolgálatára rendelve. Ezért a törvényismeret náluk a hivatással járó mindennapi követelmény volt. Városaik profiljához kifejezetten hozzátartozott a törvényesség biztosítása. Figyeltek rá, hogy a menedékvárosok az államterületen földrajzilag arányosan, egymástól egyenletes távolságban legyenek, így viszonylag rövid úton el lehessen jutni hozzájuk.⁹³ Az elkövető élete múltott ezen, hiszen csak ott került védelem alá a vérbosszuló rokonnal szemben.

A menedékváros a bírósági eljárásig minden elkövetőnek védelmet nyújtott. Ha az illetékes eljáró bíróság nem állapított meg szándékosságot, az elkövetőt visszaküldte a menedékvárosba, ahol továbbra is védelmet nyert a vérbosszútól.⁹⁴ Amennyiben azonban az elkövető a várost idő előtt (a főpap halála előtt) elhagyta, fölédet vele szemben a vérbosszuló rokon ítéletgyakorlási joga.⁹⁵ Ha az emberölés szándékossága nyert megállapítást, a menedékváros köteles volt ítéletvégrehajtásra kiadni az esetlegesen ott tartózkodó elíteltet.⁹⁶

---

90 IV. Mózes 35:19 és 21: a vérbosszuló rokon megölheti a gyilkost, „*mihelyt találkozik vele*”, kivéve, ha a tettes már bemenekült a menedékvárosba. Ekkor már a bíróság kezében volt az ügy elbírálása és szükség esetén akár fegyverrel is meg kellett védeniük a vádlottat.

91 IV. Mózes 35:12.

92 A joggyakorlat ezt az elvet az emberölésen kívül kiterjesztette a többi főbenjáró bűncselekményre is. Paradox módon ezt igazolja például a *Nábót*-szőlőbirtok ügyben lezajlott koncepcióos büntetőper is, amiben a szőlőbirtokos *Nábót*ot istenkáromlás hamis vádja és hamis tanúvallomások alapján ítélték halálra, hogy a király a birtokot megkaparinthassa. Még a zsarnoknak sem ment ez látszatper nélkül. I. Királyok 21:7–14.

93 A honfoglalást követően ezek a Jordán folyótól nyugatra eső területen Kedes, Sikem és Hebron, a keleti részen pedig Becer, Rámot Gileád és Gólán (Józsue 20:7–8). Nem volt előírva, hogy mindig ugyanezeknek kell maradniuk és az sem, hogy hatnál nem lehet több.

94 MAIMONIDÉSZ, *Mishneh Torah, Murderer and the Preservation of Life 5:7*, https://www.sefaria.org/Mishneh_Torah%2C_Murderer_and_the_Preservation_of_Life.5.7?lang=bi&with=all&lang2=en. Lásd hozzá: TÓTH J.: A halálbüntetés a zsidó jogban 474–475.

95 IV. Mózes 35:25–28.

96 V. Mózes 19:11–12.

4.5. Büntetőeljárásí garanciák

A *Tóra* általánosan is előírta a tanúbizonyítási kötelezettséget a büntetőeljárásban: minimum két tanú terhelő vallomására volt szükség az elítéléshez, a halálbüntetéssel szankcionált ügyekben pedig külön is nyomatékosította ezt a garanciális előírást.⁹⁷ Ráadásul a visszatartás végett a hamis tanúzás szankciója azonos volt azzal, ami a vádlottat fenyegette a konkrét ügyben: a halálbüntetéssel szankcionált bűncselekményeknél maga is halálbüntetés.⁹⁸ A mózesi törvényen alapuló joggyakorlat gyűjteménye, a *Misna* bírósági eljárásrendről szóló *Szanhedrin* traktátusa⁹⁹ több speciális életvédő eljárásí garanciát is rögzít a halálos ügyek eljárásí rendjében. Halálos ítélet kiszabásához minimum kétfős bírósági szótöbbség szükséges, szemben az anyagi ügyekkel, ahol egy fős is elég. Anyagi ügyekben a nappali tárgyalás után még éjjel is ítélet hozható, halálos ügyekben viszont csak nappal és csak másnap.¹⁰⁰ Halálos ügyekben súlyosítási tilalom áll fenn: az ítéletet utólag csak a vádlott javára lehet megváltoztatni. A kivégzésre kísért elítélt előtt kikiáltó megy, felhívást intézve a környezethez, hogy aki bármit fel tud hozni az elítélt mentiségére, „jöjjön el és mondja el!”¹⁰¹

Összességében elmondható, hogy a *Tóra* büntető anyagi és eljárásí jogát, valamint a joggyakorlatot egyedülálló életpártiság jellemezte a történelmi korszakot jellemző, másutt érvényesülő törvényekhez és jogszokásokhoz képest.¹⁰²

4.6. A rabszolgá is ember

Az emberi élet kiemelkedő értékét és sérthetetlenségét domborítja ki, hogy a *Tóra* a rabszolgatartás céljából elkövetett emberrablást is halállal bünteti.¹⁰³ Azon túl ugyanis, hogy ez a sértettet megfosztja a szabadságától, annak dehumanizálását: árucikké, tárgyi eszközzé való lealacsonyítását is jelenti. Emberi mivoltától való megfosztását, ami miatt a sértett úgymond élő halottá válik. Az akkori világban egyedülálló módon, a *Tóra* megtiltotta a szökevény rabszolgák kiadatását és menedék biztosítását írta elő számukra: „Ne add ki a szolgát az ő urának, aki az ő urától hozzád menekült. Veled lakjék, te közötted, azon a helyen, amelyet választ valamelyikben a te városaid közül, ahol néki tetszik; ne nyomorgasd őt.”¹⁰⁴ A rabszolgák élethez való joggal bíró emberi személyként kezelését tükrözi a velük való kegyetlenkedés tilalma is: maradandó

---

97 Általános előírásnént lásd: V. Mózes 19:15. Főbenjáró ügyekben lásd: IV. Mózes 35:30; V. Mózes 17:6. *Kálvin* megjegyzi erről: „Semmi sem veszélyesebb, mint egyetlen ember nyelvétől függővé tenni az emberek életét.” Lásd: KÁLVIN, A törvény harmóniája 575., 586–587.

98 V. Mózes 19:16–21.

99 https://www.sefaria.org/Mishnah_Sanhedrin?tab=contents. Magyarul: RUFF, A Misna Szanhedrin traktátusa 121–155.

100 Misna, Szanhedrin traktátus 4:1, https://www.sefaria.org/Mishnah_Sanhedrin.4.1?lang=bi. Magyarul: RUFF, A Misna Szanhedrin traktátusa 134–135.

101 Misna, Szanhedrin traktátus 6:1, https://www.sefaria.org/Mishnah_Sanhedrin.6.1?lang=bi. Magyarul: RUFF, A Misna Szanhedrin traktátusa 139.

102 GORDON – RENDSBURG, A Biblia és az ókori Közel-Kelet 158–159.

103 II. Mózes 21:16: „Aki embert lop, és eladja azt, vagy kezében kapják, halállal lakoljon.” V. Mózes 24:7: „Hogyha rajtakapnak valakit, aki embert lop az ő atyjafiai közül, Izráel fiai közül, és hatalmaskodik rajta, vagy eladja azt: haljon meg az a tolvaj. Így tisztítsd ki a gonoszt te közüled.”

104 V. Mózes 23:15–16. Ehhez képest *Hammurabi* halálbüntetéssel szankcionálta a szökött rabszolgák rejtegetőit, befogadóit (IV.16. és 19. §), lásd: *Hammurabi* törvényei 31. A római jog is kötelezettségként írta elő a szökevény rabszolgák elfogását, visszaszolgáltatását. Tolvajnak minősítette és pénzbírsággal fenyegette azok rejtegetőit, kötelezte a magisztrátusokat, helyörségeket a rabszolgák felkutatásában való közreműködésre (*Digesta* 11,4).

fogyatékossgát okozó testi sértés (akár csak egy fog kiverése) esetén a sértett szabadon bocsátását írta elő a *Tóra*.¹⁰⁵ A szombati munkavégzés tilalma ugyancsak kiterjedt a rabszolgákra is.¹⁰⁶

4.7. Az emberélet nem tárgyiasítható

Az emberi élet kiemelt értéke (a dolgoké fölé emelése) tükröződött a halálbüntetésnek a vagyoni elleni bűncselekmények szankciórendszeréből való kizárásában is, ami szintén kiemelkedett a kor törvényei és jogszokásai közül.¹⁰⁷

Bár a *Dekalogosz* a tulajdonvédelmet is alapkötelezettségként tartalmazza („*ne lopj*”), a mózesi törvények ezzel párhuzamosan a tulajdonjoghhoz hangsúlyos emberiességi felelősséget is kapcsolnak, ezzel gyakorlatilag emberiességi szempontoknak rendelik azt alá, amit a *Tóra* egyedülálló földbirtokjogi és jótékonyági normái részleteznek.¹⁰⁸ Ezzel is kifejezik, hogy a személy értéke messze a dolgoké fölött áll. Mind a jótékonyági, mind pedig a rabszolgaságot korlátozó rendelkezések mentén visszatérően szerepel figyelmeztetőként a korábbi egyiptomi szolgasorsra való emlékeztetés, az ember tárgyi eszközzé alacsonyításának kategorikus elutasítása.¹⁰⁹

Az életvédelem központi jelentőségét tükrözik a *Tóra* adósvédelmi rendelkezései is. Így a kézimalom, vagy malomkő zálogba vételének tilalma: „*Zálogba senki ne vegyen kézimalmot vagy malomkövet, mert életet (!) venne zálogba.*”¹¹⁰ Ezek az eszközök nélkülözhetetlenek voltak a háztartásban a család megélhetéséhez, elvételük a mindennapi kenyértől és ez által az élettől megfosztással lett volna egyenlő. Ugyanez az elv áll a takaróként is szolgáló köntös esti visszaszolgáltatási kötelezettsége mögött is: „*Ha zálogba veszed a te felebarátod felső ruháját: naplemente előtt visszaadd azt néki: Mert egyetlen takarója, testének ruhája az: miben háljon? Bizony, ha én hozzám kiált, meghallgatom; mert én irgalmas vagyok.*”¹¹¹ A *Tóra* életvédelmi filozófiája még olyan részletszabályokban is tetet őr, mint például a tetőkorlát létesítési kötelezettség előírása: „*Ha új házat építesz, házfedeledre korlátot csinálj, hogy vérrrel ne terheld a te házadat, ha valaki leesik arról.*”¹¹²

105 II. Mózes 21:26–27: „*Ha valaki az ő szolgájának szemét, vagy szolgájának szemét úgy üti meg, hogy elpusztul, bocsássa azt szabadon az ő szeméért. Ha pedig szolgájának fogát, vagy szolgájának fogát üti ki, bocsássa azt szabadon az ő fogáért.*” Erre az artikulusra John Locke is utal annak bizonyítékaként, hogy az „*eladott ember nem állott korlátlan, önkényes, despotikus hatalom alatt (...) a szolga urának nem volt tetszőleges hatalma annak élete fölött.*” Lásd: LOCKE, *The Second Treatise of Government* IV.24.

106 II. Mózes 20:10: „*(...) a hetedik nap az Úrnak a te Istenednek szombatja: semmi dolgot se tégy azon se magad, se fiad, se leányod, se szolgád, se szolgálóleányod, se barmod, se jövevényed, aki a te kapuidon belül van (...).*”

107 *Hammurabi* törvényei halálbüntetéssel szankcionálták a lopást (III.9-10. §), lásd: *Hammurabi törvényei*, 30. Bár csak bizonyos értékhatár fölött, de az ősi hindu jog is halálbüntetéssel fenyegeti a lopást (VIII. fejezet XIII.321. és 323. pontok), lásd: *Manu Törvénykönyve* 247.

108 Lásd ehhez az eredeti földbirtokrend helyreállítását célzó jubileumi évi és birtokvisszaváltási szabályokat, amelyek az elszegényedés, eladósodottság okán eladni, átadni kényszerült földbirtokok visszatéréséről rendelkeznek (III. Mózes 25:8–13, 24–34). Lásd továbbá a rászorult, illetve elszegényedett nemzettársak anyagi megsegítését szolgáló rendelkezések sokaságát, például az adomány-, alamizna- és kölcsönadásról, továbbá a tartozáselengedésről, a kamat- és uzsoraszedés tilalmáról, a megalázó munka tilalmáról és a munkabér időben történő kifizetéséről (II. Mózes 22:21–27; III. Mózes 25:5–7, 35–55; V. Mózes 15:1–18; 23:19–20; 24:10–15 és 17–22.

109 III. Mózes 25:38–39, 42, 55; V. Mózes 15:15; 24:18 és 22.

110 V. Mózes 24:6.

111 II. Mózes 22:26–27. Lásd még: V. Mózes 24:12–13.

112 V. Mózes 22:8. A térségbeli országokban a lapostető volt a jellemző, amit terasz gyanánt használtak különböző háztartási, lakhatási célokra. Szükséges volt korlát a balestek elkerülése végett.

4.8. A gyermek élete is számít

Az emberélet magas szintű megbecsülése alapvetően megkülönböztette az ókori zsidó és keresztény kultúrát a környezetétől. Ez élesen megmutatkozott a gyermeki élethez való viszonyulásban is. Az ókori izraeli állam olyan környezetben alakult meg és létezett, ahol általános gyakorlat volt gyermekéletek rituális, áldozati ajándékként való föláldozása a bálványisteneknek.¹¹³

Ezt a *Tóra* tiltotta, halálbüntetéssel fenyegette.¹¹⁴ A görög-római kultúra maga is át volt itatva a gyermeki étellel szembeni részvétlenséggel, érzéketlenséggel. A nem kívánt, vagy a deformált testű, gyengének vélt fizikumú újszülöttek magukra hagyása, megölése elterjedt gyakorlat volt.¹¹⁵ A gyermekkítétel jogként (*ius exponendi*) funkcionált a római birodalomban, ahol az apai hatalom kiterjedt a gyermek élete és halála feletti rendelkezésre (*ius vitae necisque*).¹¹⁶ Az ókeresztény szerzők ezt a gyakorlatot is mélységesen elítélték.¹¹⁷

A Biblia a házasság, a gyermekvállalás és a gyermekekről való gondoskodás központi jelentőségét hangsúlyozza. A házasság *Isten* által alapított intézményként kerül kinyilatkoztatásra a teremtéstörténetben,¹¹⁸ amihez szervesen hozzákapcsolódik a gyermekvállalás parancsolata és felelőssége („szaporodjatok és sokasodjatok”), és ez később a noahita szövetségi törvény keretében kétszeresen is megismétlésre kerül.¹¹⁹ A gyermekek megszületése áldást jelent,¹²⁰ életük védelemre

---

113 A közel-keleti úgynevezett *Moloch*-istenségkultusz része volt. *Tertullianus* a Saturnus-kultusszal összefüggésben is említi, lásd: TERTULLIANUS, Védőbeszéd IX.1–4, 78. Lásd hozzá az emberi élet szentségéről szóló fejezetet a következő műben: SCHMIDT, Hogyan változtatta meg a kereszténység a világot 54–58.

114 III. Mózes 18:21; 20:2–5; V. Mózes 12:31; 18:10. Amikor a tilalmat az izraeliták történetesen megszegték, például *Akház* (uralkodási ideje: i. e. 742–726) és *Manasse* (uralkodási ideje: i. e. 697–642) júdai királyok idején, ez az *Isten* büntetését váltotta ki: II. Királyok 16:3; II. Krónika 28:3; II. Királyok 21:6; II. Krónika 33:6; Jeremiás 7:30–32; Ezékiel 16:20–21; 20:26 és 31.

115 Római XII táblás törvény IV, 1. Lásd: ZLINSZKY, A Tizenkettő táblás törvény töredékei 12. Lásd még: SENECA, A haragról I.15: „*A veszett kutyát agyonütjük, (...) a beteg birkát levágjuk, nehogy megfertőzze a nyáját; a szörnyszülötteket elpusztítjuk, sőt a nyomorult vagy torzszülött csecsemőket is vízbe fojtjuk. Nem a harag, hanem a józan megfontolás diktálja, hogy használhatatlan elválasszuk az egészségesektől.*”

116 FÖLDI – HAMZA, A római jog története és intézményei 810–812.; SÁRY, Pogány birodalomból keresztény birodalom 37–39.; SÁRY, Iustinianus császár egyházpolitikai rendelkezései 224–225.

117 TERTULLIANUS, Védőbeszéd IX. 17, 80. *Lactantius* írja: „*az ember megölése, akit Isten szent és sérthetetlen lénynek akart, mindenkor tilos. Ne vélje tehát senki úgy, hogy az újszülötteket megölni szabad lenne! Ez a legnagyobb istentelenség, ugyanis Isten az életre leheli a lelket az emberbe, nem a halálra. S mégis, hogy egyáltalán ne létezzen olyan bűn, amellyel az emberek be ne szennyeznék a kezüket, a még kialakulatlan és egyszerű lelkektől megtagadják a fényt, amelyet nem ők adtak nekik. Várhatja-e akkor valaki, hogy kíméletesek lesznek az idegen vérről szemben azok, akik a saját vérüknek sem kegyelmeznek? Abban azonban nincs vita, hogy az ilyenek bűnösök és igaztalanok, de mi van azokkal, akiket a hamis kegyesség arra készít, hogy kitegyék gyermekeiket? Vajon ártatlannak tekinthetők-e, akik saját méhük magzatát a kutyák elé vetik szákmányul, és amennyiben rajtuk áll, kegyetlenebbül gyilkolják le őket, mintha megfojtanák? Ki kételkedne annak istentelenségében, aki idegenek irtalmára bízta a gyereket? Még ha el is érné a szándékát, és a gyermeket felnevelik, mindenesetre úgy adja oda saját vérét, mintha rabszolgának, vagy egy örömtanyába adná el... ugyanolyan vétkes dolog kitenni a gyermeket, mint megölni.*” LACTANTIUS, Isteni tanítások VI. 20, 17–23. Lásd hozzá: SCHMIDT, Hogyan változtatta meg a kereszténység a világot 58–60.

118 I. Mózes 2:21–24.

119 I. Mózes 1:28; 9:1 és 7.

120 I. Mózes 49:25; Zsoltár 127:3; 128:3–4.

szorul.¹²¹ Jézus Krisztus külön is kihangsúlyozza a gyermekek értékét és a rájuk irányuló kiemelt isteni figyelmet, rájuk specializált angyalok által: „És előbíván Jézus egy kis gyermeket, közéjük állítja vala azt, És monda: (...) aki egy ilyen kis gyermeket befogad az én nevemben, engem fogad be (...). Meglássátok, hogy eme kicsinyek közül egyet is meg ne utáljatok; mert mondom néktek, hogy az ő angyalaik a mennyekben mindenkor látják az én mennyei Atyám orcáját.”¹²²

Kiemelendő, hogy Isten a gyermekek életét már az anyaméhben belül számon tartja, a fogantatástól kezdve: „Bizony te alkottad veséimet, te takargattál engem anyám méhében. Magasztallak, hogy csodálatosan megkülönböztettél. Csodálatosak a te cselekedeteid, és jól tudja ezt az én lelkem! Nem volt elrejtve előttem az én csontom, mikor titokban formáltattam és idomítottam, mintegy a föld mélyében. Látták szemeid az én alakatlan testemet, és könyvedben ezek mind be voltak írva: a napok is, amelyeken formáltatni fognak; holott egy sem volt még meg közülük.”¹²³ Eszerint az emberélet már a születés előtti szakaszban, a fogantatástól kezdve Isten keze alatt áll, ugyanúgy szentnek és sérthetetlennek minősül, mint napvilágra jövetele után. Ez elvezet az abortusz kérdéséhez, amit a hagyományos keresztény felfogás az emberi élet szándékos kioltásának tart, mégpedig létezésének legvédtelenebb, legártatlanabb szakaszában.¹²⁴

4.9. Az öngyilkosság elutasítása

Az emberi jogok elidegeníthetlenségéből következik, hogy az emberélet nem csak másokkal, hanem az emberrel önmagával szemben is védelem alatt áll, a „ne ölj” parancsolata az öngyilkosságra is kiterjed.¹²⁵ A vérontás noahita szövetségi törvényben lefektetett, „minden embertől” való számonkérésébe mind a rabbinikus, mind a klasszikus keresztény értelmezés szerint a saját élet is beletartozik.¹²⁶ Mivel az emberélet tulajdonosa Isten, e nézet szerint annak sajátkezű kioltása

121 I. Timóteus 5:8.

122 Máté 18:2, 5 és 10.

123 139. Zsoltár 13–16. Lásd hozzá: Jeremiás 1:5: „Mielőtt az anyaméhben megalkottalak, már ismertelek, és mielőtt az anyaméhből kijövel, megszenteltelek.” Galata 1:15: „De mikor az Istennek tetszett, ki elválasztott engem az én anyám méhétől fogva és elhívtott az ő kegyelme által.” 22. Zsoltár 11b: „anyám méhétől fogva te voltál Istenem.” Sehoh sem szerepel olyan megszorítás sem, hogy ez csak bizonyos időtartam után következett volna be az anyaméhben.

124 Didakhé II.2: „(...) ne hajtsd el a magzatot, a megszületett gyermeket (értsd: újszülöttet) ne öld meg.”; Barnabás levele XIX.5, lásd: VANYÓ, Ókori keresztény írók I. Apostoli atyák 94. és 261. Lásd továbbá: TERTULLIANUS, Védőbeszéd IX.6–9: „a gyermekgyilkosság dolgában nem okoz különbséget, hogy áldozati célból, vagy önkényesen hajtják-e végre (...) A halál neme más és más ugyan, de mindenképpen kegyetlenebbül tépitek ki a magzat lelkét, ha vízbe fojtjátok, ha fagnak, éhségnek, kutyáknak dobjátok oda (...) Mi azonban, akiknek a gyilkosság egyszer s mindenkorra tilalmas dolog, az anyaméhben fogamzott magzatot sem pusztíthatjuk el, pedig a vérceppemből ott még csak alakul az ember. A szülés megakadályozása: gyorsított gyilkosság. Mindegy, hogy a már megszületett életet ragadjá-e el valaki, avagy a születőben levőt rombolja-e össze. Az is ember, aki lesz csupán ember. Minden gyümölcs ott van már a magban.” Lásd továbbá: AQUINOI, Előadások 238.

125 Ezzel szemben például a híres római sztoikus erkölcsfilozófus, Seneca, aki maga is öngyilkossággal vetett véget életének, a lelki nagyság és a bátorság kényszerhelyzetben megnyilvánuló, tiszteletre méltó manifesztációjának, a szabadság melletti, felülemelkedett döntésnek tartotta az öngyilkosságot. Lásd: SENECA, Erkölcsi levelek. 70. Levél 177–185.

126 RÁSI, <https://www.sefaria.org/Genesis.9.5?lang=bi&with=Rashi&lang2=en>; IBN EZRA, <https://www.sefaria.org/Genesis.9.5?lang=bi&with=Ibn%20Ezra&lang2=en>; MAIMONIDÉSZ, Mishneh Torah, Murderer and the Preservation of Life 2:3, https://www.sefaria.org/Mishneh_Torah%2C_Murderer_and_the_Preservation_of_Life.2.3?lang=bi. LACTANTIUS, Isteni tanítások, III.18/6–7: „Ha

is magát *Istent* fosztja meg az érintett élete feletti rendelkezéstől és a vele való cél beteljesítésétől. Istenképűsége okán az emberi élet még a legelviselhetlenebb állapotában is olyan, a körülményektől, állapottól független ontológiai méltóság hordozója, amit tiszteletben kell tartani. Az Ótestamentum *Jób* könyvében állít örök példát minderre. „*Az Úr adta, az Úr vette el*” – jelenti ki a könyv főhőse *Jób* az emberi élet vonatkozásában, kifejezve ezzel, hogy az emberélet forrása *Isten*, ezért a rendelkezési jog is minden körülmény között őt illeti fölötte.¹²⁷ Erre tekintettel *Jób* a legszörnyűbb csapások és a belőlük eredő kilátástalanság – gyermekei, vagyona és egészsége teljes elvesztése és magára hagyatottsága – ellenére sem volt hajlandó öngyilkosságba menekülni, holott felesége ezt javasolta.¹²⁸ *Jób* türesét az Újtestamentum is példaként nevesíti, boldognak mondván a túrni tudókat. Kifejezi vele, hogy a méltóság, a lelki nagyság a kínok elviselésében, a végsőkig való kitartásban nyilvánul meg, nem a halál sajátkezü előidőzésében.¹²⁹ Keresztény vértanúk sokasága tett erről bizonyosságot az egyháztörténelem során.¹³⁰

---

ugyanis a gyilkos átkozott, mert emberéletet olt ki, akkor ugyanez a bűn terheli az öngyilkost is, mivel embert öl... Amint nem saját akaratunkból jövünk ebbe az életbe, úgy a test hajlékából, amely azért adatott, hogy oltalmazzuk, ugyancsak annak parancsára kell távoznunk, aki minket a testbe helyezett, és addig kell a testben lakoznunk, amíg ő távozást nem parancsol.” SZENT ÁGOSTON, *Isten városáról* 1, 20 (100.): „*Midőn a törvény ezt mondja, 'ne ölj', úgy kell érteni, hogy magunkat sem. Különösképpen azért, mert nem fűzi hozzá: 'a te felebarátodat', ellentétben a hamis tanúbizonyosság tétellel, ahol ez áll: 'Ne tégy a felebarátod ellen hamis tanúbizonyosságot.*” AQUINÓI, ST. II-II. q.64, a.5: „*(...) az élet az embernek adott egyfajta isteni adomány, és annak hatalmának van alávetve, aki 'öl és életet.*” Ezért aki önmagát az élettől megfosztja, *Isten ellen vét, ahogy aki más szolgáját megöli, az ura ellen vét, akinek a szolgája, és ahogy vét az, aki jogot tart arra, hogy olyan dologról ítéljen, ami nincs rábízva. Egyedül Istenre tartozik ugyanis, hogy ítéljen életről és halálról, az 5. Móz. 32:39 szerint: 'En ölök, és én éltetek.*” BLACKSTONE, *Commentaries*, IV.14. Of Homicide: „*Of crimes injurious to the persons of private subjects, the most principal and important is the offense of taking away that life, which is the immediate gift of the great creator; and which therefore no man can be entitled to deprive himself (sic!) or another of, but in some manner either expressly commanded in, or evidently deducible from, those laws which the creator has given us; the divine laws, I mean, of either nature or revelation.*” (Ugyanerről lásd még: BLACKSTONE, *Commentaries*, I.1. Of the Absolute Rights of Individuals).

- 127 *Jób* 1:21. *Jób* ezt gyászában jelentette ki, miután összes gyermeke (hét fia és három leánya) vált egy házomlás áldozatává.
- 128 *Jób* 2:9–10. Az öngyilkosság elutasítására való eltökéltség mélységét jól ecsetelik azok a drámai sorok, melyek *Jób* lelki állapotát írják le, miszerint a nyomorúságos állapotából való megszabadulása végett már maga is a halált kívánta, de ennek ellenére sem fordult önmaga élete ellen, lásd: *Jób* 3:3, 11–13, 26: „*Vesszen el az a nap, amelyen születtem, és az az éjszaka, amelyen azt mondták: fiú fogantatott (...). Mért is nem haltam meg fogantatásomkor; mért is ki nem múltam, mielőlt megszülettem? Mért vetek fel engem térdre, és mért az előlköre, hogy szopjam?! Mért most feküdném és nyugodnám, aludnám és akkor nyugton pihenhetnék (...). Nincs békeségem, sem nyugtom, sem pihenésem, mert nyomorúság támadt redém.*” *Jób* 6:8–9, 11–12: „*Oh, ha az én kérésem teljesülne, és az Isten megadná, amit reménylek; És tetszenék Istennek, hogy összetörjön engem, megoldaná kezét, hogy szétvagdaljon engem! (...). Micsoda az én erőm, hogy várakozzam; mi az én végem, hogy túrtöttessem magam?! Kövek ereje-é az én erőm, avagy az én testem acélból van-é?*” *Jób* 7:16, 20: „*(...) nyomorúság az én életem (...). Mért legyek magamnak is terhére.*” *Jób* 9:21: „*(...) utálok az életemet.*”
- 129 *Jakab* 5:11. Lásd ehhez: SZENT ÁGOSTON: *Isten városáról* 1,22 és 1,24 (103–104. és 106–108.); FRIVALDSZKY – FRIVALDSZKYNÉ JUNG, *Az öngyilkosság és az abban való közreműködés a természetes erkölcsi törvény és természetjogi gondolkodás szempontjából* 7–33.; SCHMIDT, *Hogyan változtatta meg a kereszténység a világot* 73–76.
- 130 EUSZEBIOSZ *Egyháztörténete, passim*; TERTULLIANUS, *Intés a vértanúkhöz* 325–330.; ÓRIGENÉSZ, *Buzdítás a vértanúságra, passim*.

Az öngyilkosság kizárásából levezethető a hozzá való asszisztencia tilalma is.¹³¹ Mindez pedig ma már elvezet az eutanázia kérdéséhez, amit az elismertetését szorgalmazók az úgynevezett életvégi döntés „jogának” aposztrofálva a „kegyes” halálhoz való „jogként” állítanak szembe az élethez való joggal, veszélyes lejtőre lökve az utóbbit. Ezzel szintén szemben áll a főáramú keresztény felfogás, mely szerint másnak a szándékos halálát okozni elfogadhatatlan, mégha arra irgalmassági megfontolások vezetnének is. Ez természetesen nem vonatkozik a visszafordíthatatlan szenvedések enyhítését célzó erőfeszítésekre, fájdalomcsillapításra, palliatív ellátásra, mivel ezek nem halálokozás céljából történnek.

4.10. Verbális gyilkosság tilalma

A Biblia a verbális agressziót is elítéli, lélekgyilkosságnak (a belső ember elleni merényletnek) bélyegzi. *Jézus Krisztus* a hegyi beszédben mások szidalmazását, becsmérést együtt említi az emberöléssel és törvényszékre méltóként nevesíti: „*Hallottátok, hogy megmondatott a régieknek: Ne ölj, mert aki öl, méltó az ítéletre. Én pedig azt mondom néktek, hogy mindaz, aki haragszik (tartósan) az ő atyjafiára ok nélkül, méltó az ítéletre: aki pedig azt mondja az ő atyjafiának: Ráka, (arámi eredetű szitokszó, kb. 'szemét', 'mocsok') méltó a főtörvényszékre: aki pedig ezt mondja: Bolond, méltó a gyeheña tüzére.*”¹³²

Ezzel kifejezésre kerül, hogy az élet szellemi-lelki dimenziója is védelemre szorul. A haragszik szóval lefordított eredeti kifejezés folyamatos igeidőben szerepel („*ho orgizomenos*”), a kemény, tartós haragra vonatkozik. *Luther* kihangsúlyozza, hogy ezzel „*Krisztus magyarázza és összegzi azt, hogy nem szabad ölni sem kézzel, sem érzéssel, sem szájjal (...)* Mert ha tilos a gyilkosság, tilos minden olyan ok is, amelyből gyilkosság származhat. Hiszen van nem egy olyan ember, aki nem gyilkol ugyan, de átkozódik, és olyant kíván, hogy akinek az nyakába szakadna, nem futna vele messzire.”¹³³

Az Ótestamentum a verbális agressziót maga is gyilkos fegyverként (nyílvesszőként),¹³⁴ halálos kigyóméregként¹³⁵ szimbolizálja. „*Mind a halál, mind az élet a nyelv hatalmában van*” – figyelmeztet a Példabeszédek könyve.¹³⁶ A *Tóra* maga is tilalmazza az embertársak elleni gyűlöletet, amiből a lélekgyilkosság származik: „*Ne gyűlöld a te atyádfiát szívedben (...)* Bosszúálló ne légy, és haragot ne tarts a te néped fiai ellen, hanem szeressed felebarátodat, mint magadat. *Én vagyok az Úr.*”¹³⁷

---

131 A magyar jog szerint is bűncselekmény: Btk 162. § (1) „*Aki mást öngyilkosságra rábír, vagy ennek elkövetéséhez segítséget nyújt, ha az öngyilkosságot megkísérlik vagy elkövetik, büntett miatt egy évtől öt évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.*”

132 Máté 5:21–22. Lásd ezzel összefüggésben: „*Aki gyűlöli az ő atyjafiát, mind embergyilkos az: és tudjátok, hogy egy embergyilkosnak sincs örök élete, ami megmaradhatna ő benne.*” 1. János 3:15.

133 LUTHER, A Nagy Káté – A Tízparancsolat 160–161. KÁLVIN, Institutio, II.8.39: „*Ez a törvény (értsd a „Ne ölj” parancsolat) a szív gyilkos indulatát is megtiltja, és belső hajlandóságot parancsol a felebarát életének megóvására.*” Lásd még: KÁLVIN, A törvény harmóniája 562–563.; AQUINÓI, Előadások 238.; NÉMETH, Tízparancsolat 137–138.

134 64. Zsoltár 4–5; Jeremiás 9:8. Lásd ehhez: B. Talmud, Árákin 15b. 22–25, <https://www.sefaria.org/Arakhin.15b.22?lang=en&with=all&lang2=en>.

135 140. Zsoltár 4.

136 Példabeszédek 18:21.

137 III. Mózes 19:17–18.

5. Az emberi jogok összefüggő láncolata

A beszéd területe már átvezet a becsület védelmét szolgáló kilencedik, a hamis tanúskodást tiltó parancsolat témakörébe, ami a bírósági eljárás is túlmutatva, az emberközi érintkezés területének teljességére vonatkozik. Magában foglalja a rágalmozás, becsületsértés, rossz hírbe hozás minden formáját és ezzel implicite deklarálja a jó hírnév védelméhez való jogot.¹³⁸ Terjedelmi okból itt nincs módunk erről külön is szólni, csakúgy, mint az életvédelemhez tórailag szorosán kapcsolt személyi szabadság- és testi egészségvédelemről sem. Nem is beszélve a *Dekalogoszban* szintén kinyilvánított házasság-, család-, tulajdon- és pihenőnap védelemről. Nem utolsósorban pedig a bibliai istentisztelet alapjogáról, ami aztán a hit és a kényszer összeférhetlensége okán a keresztény világban a reformáció elterjedése mentén elvezetett a lelkiismereti és vallásszabadság deklarálásához.

A fentiekre tekintettel összességében kijelenthetjük, hogy a *Dekalogosz* egyben az emberi jogok egyetemes deklarációjának is tekinthető, mégpedig az elsőnek az emberiség történetében. Messze többnek, mint vallási és erkölcsi parancsolategyüttesnek. Máiig elevenen ható jogtörténeti dokumentum is, hiszen a mózesi törvény fundamentumaként az ókori izraeli állam tórai jogrendszerének része volt, mégpedig tartalmilag alaptörvényi része. Ráadásul az egyetemesség és időtlenség igényével, hiszen az egész emberiségre érvényes, örökérvényű természettörvény idevágó részei kerültek benne tételesen is kinyilatkoztatásra és gyakorolnak mindmáig Európán is messze túlmutató történelemformáló hatást.

6. Zárszó

Tanulmányunkban az Ó- és Újtestamentumi könyvek alapján bemutattuk, hogy az emberi jogok fogalma körében értelmezett értékek és szabadságok az ember istenképűsége okán a teremtés rendjéből eredő természetes jogi igényként, az ember személyétől elválaszthatatlanul, a kezdetektől jelen vannak az emberiség történetében. Az, hogy ezek mikor kerültek természetes jogokként konkrét megfogalmazásra deklarációkban, majd mikor váltak a pozitív jog részévé, már a társadalmi és politikai háttér állapotának, továbbá a társadalmak tudati szintjének (a kollektív értékirányultásnak) a függvényeként alakult. De ettől ezek a jogok implicit módon kezdetől benne foglaltattak az említett értékekben, függetlenül a jognyilatkozatokba emelésük, majd pozitívizálásuk, illetve jogsérelem esetén bíróság előtti érvényesíthetőségük időbeli alakulásától.

A jogi előzmények pedig, mint írtuk, visszanyúlnak egészen a mózesi jogrendig, azon belül a *Dekalogosz*ig, tehát évezredekkel a rendi szabadságok, majd a polgári modernizáció keretében megjelenő jognyilatkozatok és alkotmányos dokumentumok elé. A Biblia és a rajta alapuló keresztény bölcsélet döntő szerepet játszott az emberiség jogfejlődésében, abban a folyamatban, amelynek során az emberi jogok a zsidó-keresztény kultúrkörben a tételes jog részévé, továbbá az egyetemes emberiség vonatkozásában is a nemzetközi jog részévé váltak.

---

138 AQUINÓI, Előadások, 252-256. LUTHER, A Nagy Káté – A Tízparancsolat c. részben, 175-182. KÁLVIN, Institutio, II.8.47-48. NÉMETH, Tízparancsolat, 245-291. Mindebből az is következik, hogy az emberek becsületének, jó hírnevének védelme a Biblia alapján a szólásszabadság korlátját jelenti. Ez azonban nem akadály a cselekedeteik, nézeteik, véleményük tényszerű vitatásának, megítélésének.

Felhasznált irodalom és források

- ALTHUSIUS, Johannes: *Politica Methodice Digesta* (1603, 1610, 1614). Angol nyelven: *Politica - An Abridged Translation of Politics Methodically Set Forth, and Illustrated with Sacred and Profane Examples* (fordítás: Carney, Frederick S.). Indianapolis 1995, https://oll-resources.s3.us-east-2.amazonaws.com/oll3/store/titles/692/0002_Bk.pdf (2023. 03. 02.)
- ALTHUSIUS, Johannes: *Dicaeologicae libri tres: Totum & universum Jus, quo utimur, methodice complectentes*. Herborn 1617, https://books.google.hu/books?id=0Fto_YVAfT8C&printsec=frontcover&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false (2024. 06. 15)
- Amerikai Egyesült Államok Függetlenségi Nyilatkozata 1776. In: BÓDY Pál – URBÁN Aladár (szerk.): *Szöveggyűjtemény az Amerikai Egyesült Államok történetéhez 1620–1980*. Budapest – Pécs 2001, 112–115.
- AQUINÓI Szent Tamás: *A teológia foglalata (Summa Theologiae) – Második rész 1*. Budapest 2008
- AQUINÓI Szent Tamás: *A teológia foglalata (Summa Theologiae) – Második rész 2*. Budapest 2014
- AQUINÓI Szent Tamás: *Előadások a Hiszekegyről, a Miatyánkról és a Tízparancsolatról* (fordította: Gecse Gusztáv). Budapest 1994
- AUNE, David E.: *Human Rights and early Christianity*. In: WITTE, John Jr. – ALEXANDER, Frank S. (szerk.): *Christianity and Human Rights – An Introduction*. Cambridge 2010, 81–98.
- Biblia (Károli Gáspár fordítása), <http://biblia.hit.hu/> (2023. 01. 05.)
- Biblia (Szent István Társulati Biblia), <https://szentiras.hu/biblia/szit> (2023. 05. 03.)
- Biblia (Az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat Biblia kiadása, IMIT). Budapest 1898 – 1907, <https://www.stepbible.org/version.jsp?version=HunIMIT> (2024. 08. 12.)
- BLACKSTONE, Sir William: *Commentaries on the Laws of England*. (1765–1769), <https://lonang.com/library/reference/blackstone-commentaries-law-england/> (2022. 07. 01.)
- Caesareai Eusebiosz *Egyháztörténete* (fordította: BAÁN István). In: BOROS István – PERENDY László – TAKÁCS László (szerk.). *Ókori Keresztény Írók 3*. Budapest 2020
- COHN, Haim H.: *Human Rights in the Bible and Talmud* (angol fordítás: HIMELSTEIN, Shmuel). Tel-Aviv 1989
- Digesta magyar fordításban* (fordítás szerkesztő: POKOL Béla). *Szódliget* 2021, http://jesz.ajk.elte.hu/digesta_magyar.pdf (2023. 11. 15.)
- FLAVIUS, Josephus: *The Antiquities of the Jews*, <https://www.gutenberg.org/files/2848/2848-h/2848-h.htm> (2022. 07. 15.)
- FÖLDI András és HAMZA Gábor: *A római jog története és intéstitúciói*. Budapest 2020
- FRIVALDSZKY János – FRIVALDSZKYNÉ JUNG Csilla: *Az öngyilkosság és az abban való közreműködés a természetes erkölcsi törvény és természetjogi gondolkodás szempontjából*. *Jogelméleti Szemle* 2013/3. sz. 7–33.
- FRIVALDSZKY János: *Természetjog – eszmetörténet*. Budapest 2001
- FRIVALDSZKY János: *Az ember jogalanyiségának, életéhez és méltóságához való joga a kortárs katolikus természetjogi alapú jogfilozófiai megközelítésben*. *Acta Humana – Emberi Jogi Közlemények* 2020/4. sz. 35–85.
- Geneva Bible Notes, <https://www.reformedreader.org/gbn/en.htm> (2023. 03. 02.)
- GORDON, Cyrus H. – RENDSBURG, Gary A.: *A Biblia és az ókori Közel-Kelet*. Budapest 2006
- GRÜLL Tibor: *Bibliai történelem – Ószövetség*. Budapest 2019
- GRÜLL Tibor: *Rómaiak, zsidók, keresztények – a karthágói Tertullianus életművében*. Budapest 2023
- HAMMURABI törvényei (fordította: KMOŠKÓ Mihály). Kolozsvár 1911 https://epa.oszk.hu/eme/books/bl_234480.pdf (2023. 11. 15.)

- HELMHOLZ R.H.: Natural Law and Christianity, A Brief History. In: DOE, Norman (szerk.): *Christinaity and Natural Law – An Introduction*. Cambridge 2017, 1–16.
- HERGER Csabáné: Szakrális kontra szekuláris értékek a polgári modernizáció korában. *Díké* 2017/1. sz. 33–44.
- HERTZ J. H.: Mózes öt könyve és a haftárák, I–V. könyvek. Budapest 1984
- HOWELL T.B.: The Trial of Charles Stuart, King of England: Before the High Court of Justice, for High Treason, A.D. 1649. In: *A Complete Collection of State Trials and Proceedings for High Treason and Other Crimes and Misdemeanors from the Earliest Period to the Year 1783*. IV. kötet. London 1816, 990–1114. <https://books.google.hu/books?id=cZhJ3l-2ik5UC&pg=PP511&dq=The+Trial+of+Charles+Stuart> (2023. 02. 01.)
- KÁLVIN János: A törvény harmóniája - Kommentár Mózes utolsó négy könyvéhez, harmonikus formába szerkesztve, http://www.refkossuthter.hu/sites/default/files/fajlok/kalvin_a-torveny-harmoniaja_1.pdf (2022. 07. 01.)
- KÁLVIN János: *Institutio Christianae Religionis – A keresztyén vallás rendszere (1559)* I. Kötet, Második Könyv 8. Fejezet: Az erkölcsi törvény magyarázata. Budapest 2014
- KÁLVIN János: *A rómaiakhoz írt levél magyarázata (1539)*. Budapest 2010
- LACTANTIUS, L. Caelius Firmianus: *Isteni tanítások – Divinae Institutiones* (fordította: DÉR Katalin). Budapest 2012
- LOCKE, John: *The Second Treatise of Government (1689/90)*. In: McPHERSON, C. B. (szerk. és bev.): *Two Treaties of Government*. Indianapolis – Cambridge 1980, <https://www.gutenberg.org/files/7370/7370-h/7370-h.htm> (2022. 07. 01.)
- LUTHER Márton: *A Nagy Káté (1529)*. In: *LUTHER Márton négy hitvallása* (fordította: PRÖHLE Károly). Budapest 1996, 117–268.
- LUTHER Márton: *Mi az evangélium? A keresztyének és Mózes* (fordította: CSEPREGI Zoltán). Budapest 1995
- MAIMONIDES, Moses: *Sefer HaMitzvot* (héber és angol online verzió), https://www.sefaria.org/Sefer_HaMitzvot?tab=contents (2023. 07. 03.)
- MAIMONIDES, Moses: *Mishneh Torah, Murderer and the Preservation of Life* (héber és angol online verzió), https://www.sefaria.org/Mishneh_Torah,_Murderer_and_the_Preservation_of_Life?tab=contents (2023. 07. 03.)
- Makkabeusok első könyve (fordította: RÉPÁS László). Budapest 2014
- Manu Törvénykönyve (fordította: BORBÉLY Judit Bernadett). Budapest 2019, <https://tereless.hu/keletkultinfo/manu.pdf> (2023. 11. 15)
- MÉSZÁROS István László: A joguralom elvét megalapozó elemek a Vetus Testamentumban és a Novum Testamentumban. *Díké* 2022/1. sz. 182–200.
- MÉSZÁROS István László: Az ellenállási jog értelmezése és gyakorlata a Vetus Testamentumban és a Novum Testamentumban. *Díké* 2023/2. sz. 118–143.
- MÉSZÁROS István László: Az emberi méltóság. Bibliái szemmel az emberi jogokról. *Új Exodus* 2001/1. sz. 23–27.
- Misna, héber és angol online verzió. <https://www.sefaria.org/texts/Mishnah> (2023. 07. 03.)
- NÉMETH Sándor: *Tízparancsolat*. Budapest 2004
- NOVAK, David: *A Jewish Theory of Human Rights*. In: WITTE, John Jr. – GREEN, Christian M. (szerk.): *Religion and Human Rights – An Introduction*. Oxford 2012, 27–41.
- NOVAK, David: *The Judaic foundation of rights*. In: WITTE, John Jr. – ALEXANDER, Frank S. (szerk.): *Christianity and Human Rights – An Introduction*. Cambridge 2010, 47–63.

- ÓRIGENÉSZ: Buzdítás a vértanúságra. In: VANYÓ László (ford. és szerk.): Órigenész művei I. Az imádságról és a vértanúságról. Ókori keresztény írók 5. Budapest 2022, 191–248.
- PUPPINCK, Grégor: Embertelen jogok (fordította: KÖLLNER Péter). Budapest 2021
- RUFF Tibor: Az Újszövetség és a Tóra. Budapest 2009
- RUFF Tibor: A Misna Szanhedrin traktátusa. *Studia Biblica – Bibliai tanulmányok* 2021/2. sz. 121–155.
- SÁRY Pál: Pogány birodalomból keresztény birodalom. Budapest 2009
- SÁRY Pál: Iustinianus császár egyházpolitikai rendelkezései. Budapest, 2012
- SCHMIDT, Alvin J.: Hogyan változtatta meg a kereszténység a világot? (fordították: LUKÁCS Ibolya Anna – MORVAY Péter). Budapest 2017
- Sefer HaChinukh, héber és angol online verzió (fordította: NATAF, Francis). Sefaria 2018, https://www.sefaria.org/Sefer_HaChinukh?tab=contents (2022. 07. 01.)
- SENECA, Lucius Annaeus: A haragról – De Ira (fordította: KOVÁCS Mihály). Budapest 2001
- SENECA, Lucius Annaeus: Erkölcsi levelek (fordította: KURCZ Ágnes). Budapest 1975
- Septuaginta fordítás, <https://biblia.szeroczei.hu/bible/lxx> (2022. 07. 01.)
- SZENT ÁGOSTON: Isten városáról (De Civitate Dei) I. kötet (fordította: FÖLDVÁRY Antal). Budapest 2005
- TAKÁCS László (szerk.): Szenvedéstörténetek és vértanúakták. Ókori keresztény írók 6. Budapest 2023
- Tanakh, héber és angol online verzió, <https://www.sefaria.org/texts/Tanakh> (2022. 07. 01.)
- Talmud, héber és angol online verzió, <https://www.sefaria.org/texts/Talmud> (2022. 07. 01.)
- TERTULLIANUS: Védőbeszéd. In: VANYÓ László (szerk.): Tertullianus művei. Ókeresztény írók 12. Budapest 1986, 61–149.
- TERTULLIANUS: Intés a vértanúkhhoz. In: VANYÓ László (szerk.): Tertullianus művei. Ókeresztény írók 12. Budapest 1986, 325–330.
- The 613 Mitzvot (Commandments), <https://www.jewishvirtuallibrary.org/the-613-mitzvot-commandments> (2022. 07. 01.)
- TITUS, Herbert W.: Biblical Principles of Law. <https://lonang.com/commentaries/curriculum/biblical-principles-of-law/> (2024. 06. 20.)
- Tizenkéttáblás törvény. In.: A Tizenkéttáblás törvény töredékei (fordította és összeállította: ZLINSZKY János). Budapest 2020
- TÓTH J. Zoltán: A halálbüntetés a zsidó jogban – A Talmud és a Háláchá alapján. *Állam- és Jogtudomány* 2007/3. sz. 465–488.
- VANYÓ László (szerk.): Ókori keresztény írók I. Apostoli atyák. Budapest 2018
- Vulgata Editionis – latin nyelvű bibliafordítás, <https://biblia.szeroczei.hu/bible/vulgate> (2022. 07. 01.)
- WOLTERSTORFF, Nicholas P.: Christianity and Human Rights. In: WITTE, John Jr. – GREEN, Christian M. (szerk.): Religion and Human Rights – An Introduction. Oxford 2012, 42–55.
- WALDRON, Jeremy: The image of God: rights, reason and order. In: WITTE, John Jr. – ALEXANDER, Frank S. (szerk.): Christianity and Human Rights – An Introduction. Cambridge 2010, 216–235.
- WITTE, John, Jr.: Christian Contributions to the Development of Rights and Liberties in the Western Legal Tradition. In: *The Blessings of Liberty – Human Rights and Religious Freedom in the Western Legal Tradition*. Cambridge 2022, 14–44.
- WITTE, John, Jr.: Natural Law and Natural Rights in the Early Protestant Tradition. In: *The Blessings of Liberty – Human Rights and Religious Freedom in the Western Legal Tradition*. Cambridge 2022, 76–104.
- WITTE, John, Jr.: Calvinist Contributions to Freedom in Early Modern Europe. In: SHAH, Timothy Samuel – HERTZKE, Allen D. (szerk.): Christianity and Freedom I: Historical Perspectives. Cambridge 2016, 210–234.

WITTE, John, JR.: God's Joust, God's Justice – Law and Religion in the Western Tradition. Cambridge 2006

WITTE, John, JR.: The Reformation of Rights – Law, Religion, and Human Rights in Early Modern Calvinism. Cambridge 2007